

ΕΝΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΥΡΚΑΓΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΤΑ 1917 ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΤΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ

Στὴ μνήμη τοῦ Ἰωσὴφ Νεζαμᾶ

Είναι άκομη νωπή στὴ μνήμη τῶν πρεσβυτέρων καὶ γνωστὴ ἀπὸ διηγήσεις στοὺς νεωτέρους ἡ μεγάλῃ πυρκαγιὰ τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1917¹. Τὸ Σύββατο, 5 (v. ἡμ. 18) Αὐγούστου 1917, ἀπὸ σπίθες τῆς κουζίνας ἐνὸς προσφυγικοῦ σπιτιοῦ στὴν ὁδὸν Ὁλυμπιάδος, ἔπιασαν φωτιὰ κάτι σωροὶ χόρτων

1. Βλ. γενικὲς πληροφορίες στὰ ἄρθρα τῶν: Μητροπολίτη πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου [Εὐστρατιάδον], Ἐρήμωσις, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 532-538· *E. A. Gardner, Salonika and the Great Fire, «Chamber's Journal» 1937, 253-256· N. Kasτρινοῦ, Ἡ μεγάλῃ πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου 1917 καὶ ἡ ἀνοικοδόμηση τῆς νέας πόλεως, ἐφημ. «Μακεδονία», πανηγυρικὸ φύλλο 26 Ὀκτωβρίου 1962, σ. 7· K. Κιτσίκη, Ἄναμνήσεις ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ καὶ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἀρχιτεκτονική», τχ. 35 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1962), σ. 28-30· Γ. Κ. Ζωγράφου, Ἡ μεγάλῃ πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὴ Ζωή», τχ. 40 (Σεπτέμβριος 1969) 8-9· Xρ. Χριστοδούλου, Ἡ Θεσσαλονίκη καίγεται..., ἐφημ. «Μακεδονία», 14 Αὐγούστου 1978. Ἐπίσης, Jh. Saïas, Salonique en reconstruction, Athènes 1920, σ. 6-10· L. Abastado, L' Orient qui meurt. (Salonique, ce qu'elle est), Salonique 1918, σ. 2-17· C. Constante, Din trecutul orașului Salonic, capitala Macedoniei, București 1942, σ. 11-14· A. Palmer, Τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον καὶ ὁ Ἑλληνικὸς διχασμός, Ἀθῆναι 1977, σ. 266-270 (μετάφραση τοῦ πρωτούπου: The Gardeners of Salonika, [London 1965] ἀπὸ τὸν N. K. Παπαρόδον), [στὸ ἄρθρο τοῦ Γρ. Γρηγοριάδη, Μιὰ μαρτυρία γιὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου. Τί γράφει ὁ Ἀγγλος Ἀλλαν Πάλμερ, αὐτόπτης (sic) μάρτυς τῆς καταστροφῆς, «Μακεδονικὴ Ζωή», τχ. 147 (Αὔγουστος 1978) 15-17, παρατίθενται οἱ σ. 267-270 τῆς μετάφρασης]. J. Nehama, Histoire des Israélites de Salonique, t. VI-VII, Thessalonique 1978, σ. 764-770. Στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς δὲν περιέχονται πολλὲς εἰδήσεις, μιὰ καὶ, μὲ τὴν καταστροφὴ τῶν τυπογραφείων τους, δῆσες θεσσαλονικιώτικες ἐφημερίδες ἐπεβίωσαν δὲν ἐκδόθηκαν γιὰ ἀρκετὸ καιρό, ἐνῶ στὶς ἀθηναϊκὲς δημοσιεύτηκαν περιορισμένες μόνο εἰδήσεις, ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας τῆς πολεμικῆς ἐκείνης περιόδου. Πολλὲς περιγραφὲς τῆς καταστροφῆς βρίσκουμε στὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ξένων ἀνταποκριτῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἀπ' ὅσα τέτοια βιβλία μπόρεσα νὰ συμβούλευθῶ, νομίζω πὼς ἔχωρίζουν οἱ περιγραφὲς τοῦ ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας «The Balkan News» στὴ Θεσσαλονίκη H. Collinson Owen, Salonica and after. The Sideshow that ended the War, London-New York-Toronto 1919, σ. 90-104, καὶ τῶν W. T. Wood - A. J. Mann, The Salonika Front, London 1920, σ. 16-18, ὅπου καὶ ἀξιόλογα σχέδια μὲ μολύβι τοῦ A. J. Mann ἀπὸ τὴν καταστραμένη πόλη. Ἐπίσης, ἡ Ἀεροναυτικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Στρατηγείου τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων κυκλοφόρησε ἔνα φωτογραφικὸ λεύκωμα μὲ τὸν τίτλο: Incendie de Salonique. 18-19 Août 1917, χ.τ. καὶ ςκδ.

δίπλα στὸ ὑπόγειο¹. Σὲ λίγο οἱ φλόγες εἶχαν μεταδοθῆ στὰ γειτονικὰ σπίτια καὶ πολὺ γρήγορα ἐξαπλώθηκαν στὴν ἐσώτειχη κάτω μεριὰ τῆς πόλης.

Αἰτία τῆς τόσο γρήγορης ἐξάπλωσης τῆς φωτιᾶς ἦταν ὁ τοπικὸς ἄνεμος βαρδάρης, ποὺ φυσοῦσε ἔντονα τὶς μέρες ἐκεῖνες. Ὁ Β. Κυριαζόπουλος, στὴ μελέτη του γιὰ τὸν καιρὸ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πυρκαγιᾶς, ἀπέδωσε τὴν ἐξάπλωσή της, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βαρδάρη, καὶ στὴν τεχνητὴ θαλασσινὴ αὖρα ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ψηλὴ θερμοκρασία σὲ μεγάλη ἔκταση τῆς παραθαλάσσιας πόλης². Στὰ αἴτια αὐτὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τὴν ἀσφυκτικὴ ρυμοτομία μὲ τοὺς στενοὺς δρόμους καὶ τοὺς ἐλάχιστους ἀνοιχτοὺς χώρους, τὰ ξύλινα σπίτια, τὴν οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτη πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία καὶ τὴν ἔλλειψη τοῦ νεροῦ³, μιὰ καὶ ἡ κατανάλωσή του στὴν περιοχὴ τοῦ δυτικοῦ ὑδραγωγείου⁴ εἶχε αὐξηθῆ μὲ τὰ ἐκεῖ συμμαχικὰ στρατόπεδα στὸ Ζεύτενλικ⁵, τὸ Χαρμάνκιο⁶, καὶ τὸ Λεμπέτ⁷, ἐνῶ παράλληλα τὰ ἀποθέματά του εἶχαν μειωθῆ ἀπὸ τὴν ἀνομβρία⁸.

1. Ἀπὸ διηγήσεις παλαιῶν Θεσσαλονικέων διαπιστώνεται ὅτι εἶχε κυκλοφορήσει ἡ φήμη πῶς τὴν πυρκαγιὰ τὴν ἔβαλαν τὰ γαλλικὰ στρατεύματα καὶ κατηγορεῖται ὁ στρατηγὸς Sarraïl γιὰ ἐμπρησμὸ τῆς πόλης, βλ. καὶ I. Ιωαννίδης, Κωνσταντῖνος ΙΒ', τ. β', Ἀθῆναι 1935, σ. 433. Τὴ διάδοση ἀυτὴ γιὰ ἐμπρησμὸ πρέπει νὰ τὴν ἀποδώσουμε σὲ γερμανόφιλους κύκλους καὶ ἀφορμὴ γιὰ τὴν κατηγορία τους ἀυτὴ ἔδωσαν οἱ ἐκρήξεις πυρομαχικῶν σὲ συμμαχικὲς ἀποθῆκες ποὺ βρίσκονταν μέσα στὴν καιόμενη ζώνη, βλ. A. P. L. M. e. r., δ.π., σ. 269. Παράλληλα, ὅμως, εἶναι γεγονός ὅτι, ἀντίθετα μὲ τοὺς "Αγγλους, οἱ Γάλλοι οἱ ἀδράνησαν στὴν ἀντιμετώπιση τῆς φωτιᾶς, βλ. καὶ Καρ. Ἄλεξανδρος, Απομνημονεύματα, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 138-139, ὁ δοπίος (ἀς σημειωθῆ ὅτι ἦταν πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων) ἀποδίδει τὴν ἐξάπλωση τῆς φωτιᾶς καὶ στὸ ὅτι «...οἱ μισέλλην στρατηγὸς Σαράϊγ εἶχε πάρει δλόκηρον τὸ νερὸ διὰ τὰ γαλλικὰ βαπόρια ποὺ ἦταν ἔλλιμενισμένα ἐκεῖ, οὕτως ὥστε αἱ πυροσβεστικὲς ὑπηρεσίαι δὲν εἶχον οὔτε σταγόνα νερὸ» καὶ διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ λόγοι τῆς πυρκαγιᾶς παραμένουν ἄγνωστοι. Πάντως, ὁ Sarraïl στὶς ἀναμνήσεις του δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν πυρκαγιά, βλ. Général Sarraïl, Mon commandement en Orient, (1916-1918), Paris [1920].

2. Βλ. B. D. Kyrizopoulos, The Weather in Thessaloniki during the Fire of the eighteenth to the twentieth of August 1917, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς τῆς Σχολῆς τῶν Φυσικῶν καὶ Μαθηματικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» 14(1974) 330.

3. Πληροφορία ἀπὸ τὸν Γ. Κ. Ζωγραφάκη, δ.π., σ. 8.

4. "Ως τὸ 1887 ἡ Θεσσαλονίκη ὑδρεύοταν ἀπὸ τὸ Χορτιάτη καὶ τὸ Ρετζίκι. Κατὰ τὴν περίοδο 1887-1900 κατασκευάστηκε ὑδραγωγεῖο στὸ Καλοχώρι γιὰ τὴν ὑδροδότηση τῆς δυτικῆς περιοχῆς τῆς πόλης, βλ. M. I. Marabellaki, Πώς ὑδρεύεται ἡ Θεσσαλονίκη, «Δελτίον Ἐμπορικοῦ-Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης», περ. γ', ἔτος ε' (1959) σ. 71.

5. Ἡ σημερινὴ περιοχὴ Τερψιθέας, στὴν ἐπίσημη (καὶ ἀγνωστη γιὰ τὸ κοινὸ) ὄντας. Ἀνήκει στὸ Δήμο Σταυρούπολεως.

6. Σημ. Κοιν. Ἐλευθερίου (περισσότερο γνωστὴ ὡς Ἐλευθέρια).

7. Σημ. Σταυρούπολις.

8. Βλ. B. D. Kyrizopoulos, δ.π., σ. 333, ὅπου ἡ πληροφορία ὅτι δὲν σημειώθηκαν βροχές ἀπὸ τὶς 29 Ιουνίου μέχρι τὶς 11 Οκτωβρίου 1917 (v. ἡμερ.).

”Οταν στις 11 ή ώρα τὸ βράδυ τῆς 6/19 Αύγουστου ἔσβησε ἀπὸ μόνη της ἡ πυρκαγιά, ἡ περιοχὴ ἀνάμεσα στοὺς δρόμους Ἀγίου Δημητρίου-Ἀγίας Σοφίας-Ἐγνατία-Ἐθνικῆς Ἀμύνης (σημ. Βασιλίσσης Σοφίας)-λεωφ. Νίκης (σημ. Βασιλέως Κωνσταντίνου, παλιὰ παραλία) καὶ βορειοδυτικὰ τῆς Λέοντος Σοφοῦ, κατὰ ἔνα πολὺ ἀδρὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα¹, τὰ «καμμένα», ὅπως ἀμέσως ὀνομάστηκαν² ἡ ἡ «πυρίκαυστος ζῶνη» στὴ διοικητικὴ ὁρολογία, εἶχε ἀποτεφρωθῆ καὶ μόνο ἐλάχιστες οἰκοδομές εἶχαν μείνει ἀνέπαφες³. Εἶχαν καταστραφῆ τὰ κτήρια τοῦ ταχυδρομείου, τοῦ τηλεγραφείου, τοῦ δημαρχείου, τῶν ἐταιρειῶν ὑδρεύσεως καὶ φωταερίου, τοῦ Βελγικοῦ Προξενείου καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ὁθωμανικῆς Τραπέζης· οἱ ἐκκλησίες τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, τοῦ Ἀγίου Νικολάου καὶ τῆς Ἀγίας Θεοδώρας· τὸ Σαατλή τζαμὶ καὶ ἄλλα τεμένη· ἡ Ἀρχιραβίνεια μὲ δόλοκληρο τὸ ἀπὸ αἰῶνες διατηρημένο πλούσιο ἀρχεῖο τῆς, 16 συναγωγές, πολλὰ σχολεῖα τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, δρυγανώσεων καὶ ξένων ἀποστολῶν, ὅπως οἱ σχολεῖς ἀρρένων καὶ θηλέων τῆς Alliance Israélite Universelle καὶ ἡ ιταλικὴ σχολὴ 9.500 σπίτια καὶ τὸ ἐλληνικὸν Γηροκομεῖο μὲ τὴν ἐκεῖ τοποθετημένη γιὰ ἀσφάλεια βιβλιοθήκη τοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου⁴ τὰ μεγάλα καταστήματα Τίρρηγκ, Στάϊν, Μπόν Μαρσέ, Μάγερ καὶ Orosdi· τὰ κοσμοπολιτικὰ ξενοδοχεῖα τῆς πλατείας Ἐλευθερίας Imperial, Ρώμη, Hotel d' Angleterre καὶ τὸ Splendid Palace στὴν παραλία (ὅπου σήμερα τὸ Μεντιτεράνεαν)· τὸ ζαχαροπλαστεῖο τοῦ Ἀλμοσνίνο στὴν ὁδὸν Βενιζέλου⁵· τὰ διε-

1. Τὰ ἀκριβῆ ὥρια τῆς καταστραμμένης περιοχῆς βλ. στὸ Β.Δ. τῆς 21 Ὁκτωβρίου 1919 «Περὶ καθορισμοῦ τῶν ἀκινήτων τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν κτηματικὴν ὁμάδα τῆς καείστης ἐκτάσεως τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης» (ΦΕΚ 234/24 Ὁκτωβρίου 1919) καὶ στὸ σχεδιάγραμμα τῆς κωδικοποιητικῆς συλλογῆς τοῦ Χρ. Τριανταφυλλίδη. Αἱ περὶ τοῦ σχεδίου Θεσσαλονίκης Ισχύουσαι διατάξεις ἐν κωδικοποίησει, Θεσσαλονίκη 1928, στὸ παράρτημα μετά τῆς σ. 408, (ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ ὡς σχέδ. 3). Ἐπίσης βλ. καὶ τὸ σχέδ. 1.

2. Βλ. Γ. Θ. Βαφόπουλος, Σελίδες αὐτοβιογραφίας, τ. α', [Αθήνα 1970], σ. 136.

3. Βλ. σχέδ. 1.

4. Μαζὶ μὲ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη τοῦ Κρουσοβίτη στὴν καταγωγὴ καὶ διεθνοῦς κύρους φιλολόγου, κάηκε καὶ τὸ πολύτιμο ἀρχεῖο του δπου, μεταξὺ ἄλλων, ὑπῆρχαν καὶ χειρόγραφα ἀντίγραφα 6.000 ἐπιγραφῶν, τὰ ὅποια δι Παπαγεωργίου προόριζε γιὰ τὴν ἔκδοση ἐνὸς Corpus Inscriptionum Thessalonicae. Ὁ Παπαγεωργίου εἶχε ἥδη πεθάνει, χωρὶς νὰ προλάβῃ νὰ ἐκδώσῃ τὸ ἔργο αὐτὸ. Τὰ χειρόγραφα δμῶς καὶ τὸ ἀπέραντο ὄλικό ποὺ εἶχε συγκεντρώσει, θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητές, μιὰ καὶ τὸ Corpus αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀκόμη αἴτημα τῆς ἐπιστήμης, βλ. Γ. Θεοχαρίδη, Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου καὶ ἡ Μακεδονία, στὸ ἀφιερωτικὸ τομίδιο: Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (*1859-†1914). Φιλολογικὸν μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (Ιανουάριος 1914-Ιανουάριος 1964), δρυγανώθεν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 15.

5. Βλ. Ἀλ. Ὡρολόγια, Ὁ Χαῖμ Αλμοσνίνο, δι περίφημος ζαχαροπλάστης, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 8 Φεβρουαρίου 1964.

Σχέδ. 1. Τοπογραφικό διάγραμμα των κάριουν τομέα της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά. Με μαύρα χρώμα σημειώνονται τὰ καταστραμμένα τετράγωνα.

(Από τὸ λεύκωμα «Incendie de Salonique. 18-19 Août 1917»)

θνή βιβλιοπωλεῖα τοῦ Μ. Μόλχο καὶ τοῦ Μ. Τριανταφύλλου¹. τὸ ζαχαροπλαστεῖο Φλόκα, τὸ ζυθοπωλεῖο Πεντζίκη καὶ τὸ καφενεῖο Νέα Ἑλλὰς (καὶ τὰ τρία βρίσκονταν στὴν πλατεία Ἐλευθερίας) ἐργοστάσια, μαγαζιά, ἀποθῆκες, λέσχες, γραφεῖα, ξενοδοχεῖα, οἱ κινηματογράφοι "Ἐντεν, Ὁλύμπια καὶ ὁ παραλιακὸς τότε Πατέ, ὅπου σήμερα τὸ ἐστιατόριο Ὁλυμπος-Νάουσα, (ἀργότερα ὁ κινηματογράφος μεταφέρθηκε στὴ συμβολὴ τῆς λεωφ. Βασιλίσσης Ὁλγας μὲ τὴν ὄδον Παρασκευοπούλου)" τὰ γραφεῖα καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῶν περισσότερων ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ἐφημερίδες τῆς πόλης, ποὺ ἄλλες τους γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ καὶ ἄλλες γιὰ πάντα σταμάτησαν νὰ ἐκδίδονται². Μέσα σὲ λίγες ὥρες, τὸ κεντρικὸ τμῆμα τῆς Θεσσαλονίκης, «ώραιο

1. Βρισκόταν ἐκεῖ ὅπου καὶ σήμερα τὸ βιβλιοπωλεῖο τῶν Μ. Τριανταφύλλου Υίῶν (Αριστοτέλους 27). Μετὰ τὴν πυρκαγιὰ στεγάστηκε σὲ μιὰ ξύλινη παράγκα κοντὰ στὸ Συντριβάνι. «...Κ' εἶχε κρεμασθεῖ στὴν πρόσοψή του ἡ εἰκόνα ἐνὸς τεράστιου Φοίνικος 'ἀναγεννωμένου ἐπὶ τῆς τέφρας του', μὲ τὴν ἐπιγραφὴν 'Θαρσεῖν χρεῖ!'. Ἡταν τοῦτο ἔνα σάλπισμα αἰσιοδοξίας, ποὺ ἔφθανε ὡς τὶς καρδιὲς τῶν 'ὅργισμένων νέων' τοῦ καιροῦ, ποὺ, στὴν ἀδυναμία τους ν' ἀγοράζουν βιβλιά, κολλούσαν τὸ πρόσωπό τους στὴ βιτρίνα προσπαθώντας νὰ μαντέψουν τὸ περιεχόμενο τῶν βιβλίων μονάχα ἀπὸ τοὺς τίτλους των», γράφει ὁ Γ. Θ. Βαφόπουλος στὸν πρόλογο τοῦ: Κώστα Χρ. Κόκκινου, Μικρὰ πεζά, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 8.

2. Εἶναι ιδιαίτερα δύσκολο νὰ προσδιορισθῇ ὁ ἀκριβῆς ἀριθμὸς τῶν ἐφημερίδων τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, μιὰ καὶ τὸ πολύτιμο καὶ σχολαστικά διατηρημένο ἀρχεῖο ἐντύπων καὶ ἐφημερίδων τοῦ Γραφείου Τύπου τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Μακεδονίας πουλήθηκε μὲ τὴν ὄκα κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου γιὰ τὸ ... φόβο πυρκαγιῶν ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς (βλ. 'Αλ. Όρολογα, Ιωάννης Μινάρδος, διευθυντὴς τοῦ Γραφείου Τύπου, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 8 Νοεμβρίου 1963). Παράλληλα δόμως, δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ τονιστῇ ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη ἐκδίδονταν τότε περισσότερες ἐφημερίδες ἀπ' ὅποιαδήποτε ἄλλη ἑλληνικὴ πόλη. Ἡ πυρκαγιὰ τοῦ 1917 βρῆκε σὲ ἄνθηση τὶς ἔξης ἐφημερίδες: «Μακεδονία» τοῦ Κ. Βελλίδη (1911), «Νέα Ἀλήθεια» τοῦ Ι. Κούσκουρα (πρωτοβγήκε τὸ 1903 ὡς «Ἀλήθεια»), «Νέα Ἑλλάς» τῶν Θ. Κουτούπη καὶ Ἀλ. Λέτσα (1917 ποὺ σταματᾶ μὲ τὴν πυρκαγιὰ), «Φῶς» τοῦ Δ. Ρίζου (1914), «Ο Ἐργάτης» τοῦ Ἀλ. Όρολογα (1916 διακόπτεται ὁριστικά μὲ τὴν πυρκαγιά), (βλ. 'Αλ. Όρολογα, Τύπος Θεσσαλονίκης, στὸν τόμο: «Θεσσαλονίκη, 1912-1962», [Θεσσαλονίκη 1962], σ. 549-551), «Progrès», «Opinion», «Indépendant», «Βῆμα» τοῦ Χ. Γούγουστη, «Tribune» τοῦ Χ. Βαμβακᾶ (βλ. 'Αλ. Όρολογα, Ο Χαρίσιος Βαμβακᾶς, ὁ Δήμαρχος Θεσσαλονίκης, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 31 Δεκεμβρίου 1963), «Paris-Balkans» τοῦ P. Colombe, «The Balkan News» τοῦ H. Collinson Owen, «Voce d'Italia», «Ἐλευθέρα Μακεδονία» τοῦ Ἀν. Μπέρου, «Hak» τοῦ Τούρκου συνταγματάρχη Σαμῆ μπέη, «Srpski Glasnik», «Russkij Slovo» τοῦ N. Δαμασκηνοῦ, «Courrier de Salonique» τοῦ Μιτάτη ἐφέντη, «Echo de Salonique», «Echo da France» τοῦ J. Rattau, «Velika Srbija» τοῦ Ἀν. Μπέρου (βλ. 'Αλ. Όρολογα, Αναστάσιος Μπέρος, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 14 Ιανουαρίου 1964), «Η Σημαία» τοῦ A. Zouprupi, «Ο Νεολόγος» τοῦ A. Βουτυρᾶ, «καὶ ἄλλες» γράφει ἀόριστα ὁ I. Μπήτος, «Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, «Λεύκωμα τῆς Βορείου Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1934», ἔκδ. Γεωργίας Νένε, Αθῆναι 1934, σ. 39, ὁ ὅποιος προσθέτει ὅτι ἡ πυρκαγιὰ τοῦ 1917, ἡ ἀναχώρηση τῆς Προσφωρινῆς

σὰν τὴ Σεβίλλη, τὸ Τολέδο καὶ τὴν Κόρδοβα¹, ἔπαιψε νὰ ζῇ καὶ πάνω ἀπὸ 70.000 ἄνθρωποι ἔμειναν ἀστεγοι καὶ καταστραμμένοι². «Ἡ συμφορὰ εἶναι τρομερή...», ἀνακοίνωσε στὴ Βουλὴ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος³, ποὺ δὲν συνήθιζε τοὺς ὑπερβολικοὺς χαρακτηρισμούς.

Σὲ 8.000.000 χρυσές λίρες ὑπολογίστηκε τὸ ὕψος τῶν ὄλικῶν ζημιῶν, χωρὶς νὰ περιλαμβάνουμε στὸ ποσὸ αὐτὸ τὴν ἀνεκτίμητη ἀξία τῶν ἀποτεφρωμένων μνημείων. Τὰ τρία τέταρτα τῶν περιουσιῶν ἦταν ἀσφαλισμένα σὲ ἀγγλικὲς κυρίως ἑταῖρεῖς καὶ, πραγματικά, καταβλήθηκαν ἀσφάλιστρα ὕψους 3.500.000 λιρῶν⁴.

Αμέσως μετά τὴν πυρκαγιὰ πάρθηκαν τὰ πρῶτα μέτρα γιὰ τὴν προσωρινὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν. Καὶ πρέπει νὰ τονιστῇ ὅτι ἡ τότε γενικὴ κατάσταση δὲν ἥφηνε μεγάλα περιθώρια κρατικῆς μέριμνας. Ἡ Ἑλλάδα βρισκόταν οὲ πόλεμο. Μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ εἶχε ἀποκατασταθῆ ἡ ἐνότητα τῆς χώρας μὲ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς κυβερνήσεως στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἴδια ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε μεταβληθῆ σὲ περιχαρακωμένο στρατόπεδο, ὅπου συνωστίζονταν μόνιμοι κάτοικοι, χιλιάδες πρόσφυγες καὶ στρατεύματα ἔξι κρατῶν καὶ πολὺ περισσοτέρων φυλῶν.

Παρὰ τὶς ἀνυπέρβλητες δυσκολίες, ἡ κρατικὴ φροντίδα ἦταν ἀμεση καὶ ἀμέριστη, τραγικὴ προδρομικὴ ἐμπειρία τῶν ἀρχῶν γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σὲ παραπήγματα ἑτοιμασμένα γιὰ τὸ προσφυγικὸ στοιχεῖο τῶν κατεχομένων ἀπὸ τοὺς Γερμανοβουλγάρους περιοχῶν τῆς Μακεδονίας, στεγάστηκαν 800 οἰκογένειες καὶ λειτούργησαν κέντρα διανομῆς ψωμιοῦ σὲ διάφορα σημεῖα τῆς πόλης, ποὺ τροφοδοτοῦσαν δωρεάν 30.000 ἀτομα. Οἱ ἐλληνικὲς καὶ ξένες ὑπηρεσίες τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ μοίραζαν, ἐπίσης, τρόφιμα. Παράλληλα, οἱ βρετανικὲς καὶ γαλλικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς δημιούργησαν ἔμπεδα πυροπαθῶν. Στὴ συνέχεια, συστήθηκε ἀπὸ τὸν Κυβερνητικὸ Ἀντιπρόσωπο Περικλῆ Α. Ἀργυρόπουλο ἡ «Διεύθυνσις Θυμάτων Πυρκαϊᾶς», ποὺ ἀνέλαβε ἀμέσως τὴν δργάνωση τῆς κρα-

---

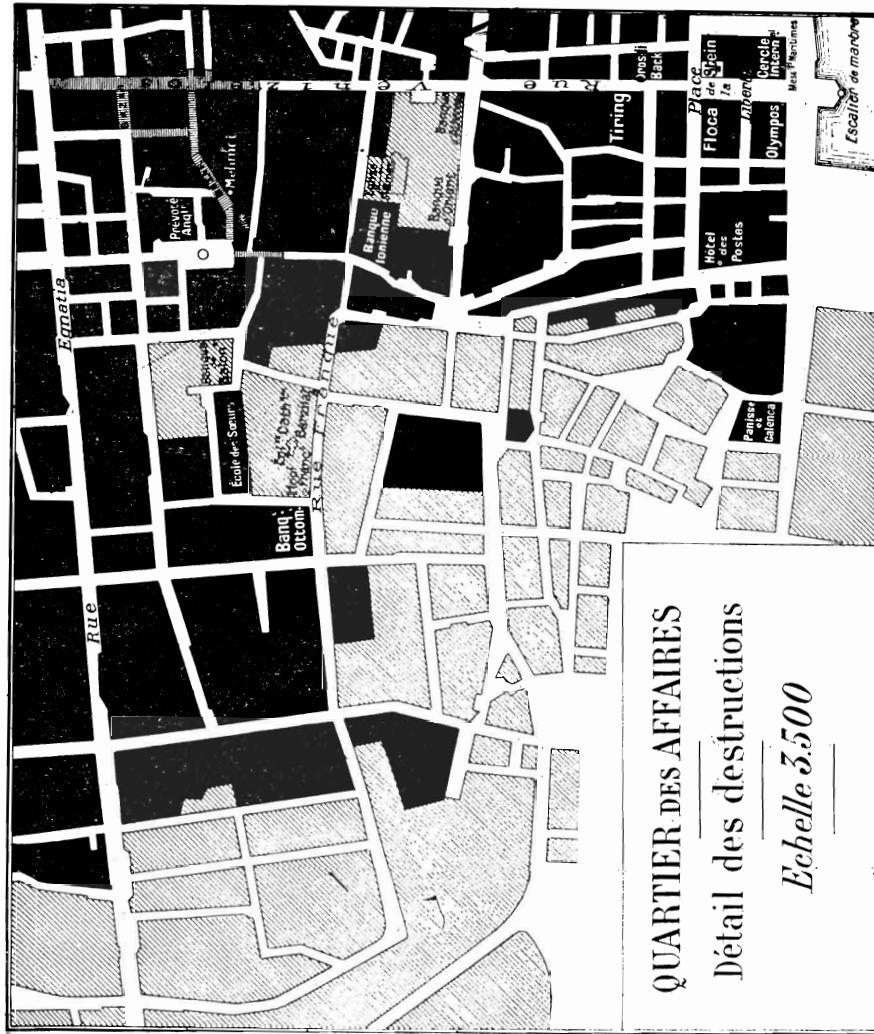
Κυβερνήσεως γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου «ἔσχον ἀμεσον τὸν ἀντίκτυπὸν τῶν ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ζωηροτάτης δημοσιογραφικῆς κινήσεως, οὕτω δὲ σχεδὸν ὅλαι πάλιν αἱ ὑπὸ τὰς περιεργοτέρας ἀλλὰ καὶ τραγικωτέρας τῶν συνθηκῶν ἐκδοθεῖσαι εἰς Ἑλληνικὴν καὶ ξένας γλώσσας ἐφημερίδες παραμένουν ὡχροτάτη ἀνάμνησις πλέον».

1. Βλ. στοῦ Γ. Ἰωάννου, Οἱ Ἐβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, ἐφημ. «Καθημερινή», 7 Μαρτίου 1977.

2. Βλ. σχέδ. 2.

3. Ἀγόρευση στὴ συνεδρία τῆς Βουλῆς τῆς 7/20 Αὐγούστου 1917, βλ. Β. Δ. Κυριαζόπουλον, Τὰ πενήντα χρόνια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1926-1976, [Θεσσαλονίκη 1976], σ. 220, σημ. 113.

4. Κατὰ τὸν Γ. Κ. Ζωγραφάκη, ὥ.π., σ. 8. Πρβλ. H. Collinson Owen, ὥ.π., σ. 103.

Σχέδ. 2. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τῆς πυρκαγιᾶς. Μὲ μαῦρο χρῶμα σημειώνονται τὰ καταστραμμένα τερράγωνα.
(Απὸ τὸ λεύκωμα «Incendie de Salonique, 18-19 Août 1917»)

τικῆς μέριμνας γιὰ τὰ θύματα καὶ συνάμα τὸ συντονισμὸ τῶν ἐνεργειῶν τῶν κρατικῶν, ίδιωτικῶν καὶ ξένων φορέων περίθαλψης καὶ ἀποκατάστασης τῶν πυροπαθῶν, κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Περιθάλψεως, ποὺ ἴδρυθηκε μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1917 (βλ. σ. 160, σημ. 2)¹.

Τὸν ἵδιο καιρὸ ἄρχισαν καὶ οἱ ἐνέργειες γιὰ τὸν προγραμματισμὸ τῆς ἀνοικοδόμησης τῆς πυρίκαυστης ζώνης πάνω σὲ σύγχρονο πολεοδομικὸ σχέδιο, ποὶ θὰ μετέβαλε τὴν Θεσσαλονίκη σὲ πρότυπο πόλης. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἔξαρθῃ ἡ συμβολὴ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς συγκοινωνίας Ἀλεξ. Παπαναστασίου πού, μὲ χρονολογικὰ πρῶτο νομοθέτημα τὸ N. 823/1917, ἐγκαινίασε τὶς ἐλπιδοφόρες προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς συγχρονισμένης καὶ μὲ πολεοδομικὲς προοπτικὲς προικοδοτημένης πόλης². Ὁ Παπαναστασίου σύστησε ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκπόνηση τοῦ νέου ρυμοτομικοῦ σχεδίου³. Μέλη της δρίστηκαν ὁ Ἀγγλος ἀρχιτέκτονας T. Mawson, οἱ Γάλλοι Jos. Pleyber, πολιτικὸς μηχανικός, καὶ Egn. Hébrard, ἀρχιτέκτονας, δὲ καθηγητὴς τοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνίου Ἀγγ. Γκίνης, οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀριστ. Ζάχος καὶ K. Κιτσίκης καὶ δὲ δήμαρχος τῆς Θεσσαλονίκης K. Ἀγγελάκης⁴. Ἡ ἐπιτροπὴ πλαισιώθηκε ἀπὸ Γάλλους ἀρχιτέκτονες καὶ μηχανικούς, ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν Armée d' Orient, ἐνῷ δὲ καθηγητὴς τῆς γεωδαισίας στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο Δ. Λαμπαδάριος μὲ τεὺς μηχανικούς S. Νομικό, Ἀν. Λευθεριώτη καὶ A. Μακρῆ ἀνέλαβαν τὴν ἐκπόνηση τοῦ τοπογραφικοῦ καὶ τοῦ κτηματογραφικοῦ σχεδίου⁵ καὶ δὲ Ἀνάργ. Δημητρακόπουλος ἐπιφορτίσθηκε μὲ τὴ νομοπαρασκευαστικὴ ἐργασία. Πρὶν περάσει ἔνας χρόνος ἀπὸ τὴν καταστροφὴ, στὶς 29 Ιουνίου 1918, τὸ σχέδιο παραδόθηκε στὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας.

Τίσως εἶναι περιττὸ νὰ τονισθῇ ὅτι αὐτὸ τὸ «πολὺ φιλόδοξο»⁶ σχέδιο

1. Γιὰ τὴν περίθαλψη τῶν θυμάτων, βλ. καὶ J. h. Saïas, ὥ.π., σ. 8-10.

2. Βλ. τὶς σχετικὲς μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Θεσσαλονίκης ἀγορεύσεις τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου στὸν τόμο: Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, Μελέτες, Λόγοι, Ἀρθρα, [Αθῆναι] 1957, σ. 266-278. Ἐπίσης X p. Τσιλανή, Βενιζέλος, Παπαναστασίου καὶ ἡ χάραξη τῆς νεώτερης Θεσσαλονίκης, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 2 Νοεμβρίου 1975.

3. Ἀπόφαση Ὅπουργοῦ τῆς Συγκοινωνίας ὃν ἀριθμ. 104612/11 Ὁκτωβρίου 1917.

4. Γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἔργο της βλ. γενικὲς πληροφορίες καὶ βιβλιογραφία στὸν X p. Τσιλανή, Ernest Hébrard. «Ενα δνομα συνδεδεμένο μὲ τὴν Ἑλλάδα, «Ζυγός», τχ. 19 (Μάρτιος-Απρίλιος 1976) 70-75. Ὁ Jos. Pleyber δημοσίευσε ἀργότερα τὸ πρωτοποριακὸ βιβλίο Le problème de l'habitation à Salonique et à la campagne, χ.τ. καὶ χρ. ἔκδ., σσ. X+170, οἱ ὑποδείξεις τοῦ ὁποίου ἐπίσης δὲν ἐφαρμόστηκαν. Βλ. ἐπιπλέον J. h. Saïas, ὥ.π., σ. 11-47. K. Κιτσίκης, Ἡ κτιριολογικὴ ἀποψία τοῦ νέου σχεδίου τῆς Θεσσαλονίκης, [Αθῆναι] 1919; τοῦ Ιδιού, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν πυρκαϊά καὶ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἀρχιτεκτονική», τχ. 35 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1962) 28-30, καὶ τὸ λεύκωμα: * 50 ἐτῶν δράση τοῦ Κώστα Κιτσίκη, 1965, σ. 23 κ.έ.

5. Β.Δ. 14 Σεπτεμβρίου 1917.

6. Παρατήρηση τῶν W. T. Wood - A. J. Mann, ὥ.π., σ. 18.

δὲν ἐφαρμόστηκε. Τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα διαφόρων ἰσχυρῶν οἰκοπεδούχων καὶ ἡ μετά τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1920¹ ὑποχωρητικότητα τοῦ κράτους στὶς κομματικὲς πιέσεις καὶ τὶς εὐγενικὲς ὑποδείξεις ἀπὸ τὸ ἔξωτερικό, τὸ τροποποιοῦσαν κάθε τόσο². Πάντως, δὲ κεντρικὸς τομέας τῆς πόλης, ἔστω καὶ μὲ κολοβωμένο τὸ ἀρχικὸ σχέδιο, ἀπέκτησε ρυμοτομία καὶ ὅψη σύγχρονη σὲ σύγκριση πάντα μὲ τὴν κατάστασή του πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ. Ἡ πιὸ ἀξιοσημείωτη ὅμως συνέπεια γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη ἦταν ἡ ποιοτική, ἀργότερα καὶ ποσοτική, ἀφαίμαξη τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μὲ τὴν ἔναρξη τῆς ἀναχώρησης ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν πρὸς νέες ἐστίες. Ἀρκετοὶ Ἐλληνες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀθήνα. Πολλοὶ Ἐβραῖοι ἐγκατέλειψαν τὴν ἀπὸ αἰδῆνες «Μητέρα ἐν Ἰσραὴλ»³ καὶ ἔφυγαν σὲ δυτικὲς χῶρες, ίδιως στὴ Γαλλία, ἐνῷ ἔνας ἀριθμός τους ἔσκινησε γιὰ τὴν Παλαιστίνη παρακινημένος ἀπὸ τὸ σιωνιστικὸ κήρυγμα. Ἡ πυρκαγιὰ εἶναι, ἐπίσης, τὸ χρονικὸ σημεῖο ποὺ σημαδεύει τὴ βαθμιαίᾳ ἀπώλεια τοῦ κοσμοπολιτικοῦ χαρακτήρα τῆς πόλης μὲ τὴν ἔναρξη τῆς μετοικεσίας τῶν Ἐβραίων, Φράγκων, Τούρκων καὶ ἄλλων Βαλκανίων κατόικων τῆς πρὸς τὶς ἔθνικές τους κοιτίδες.

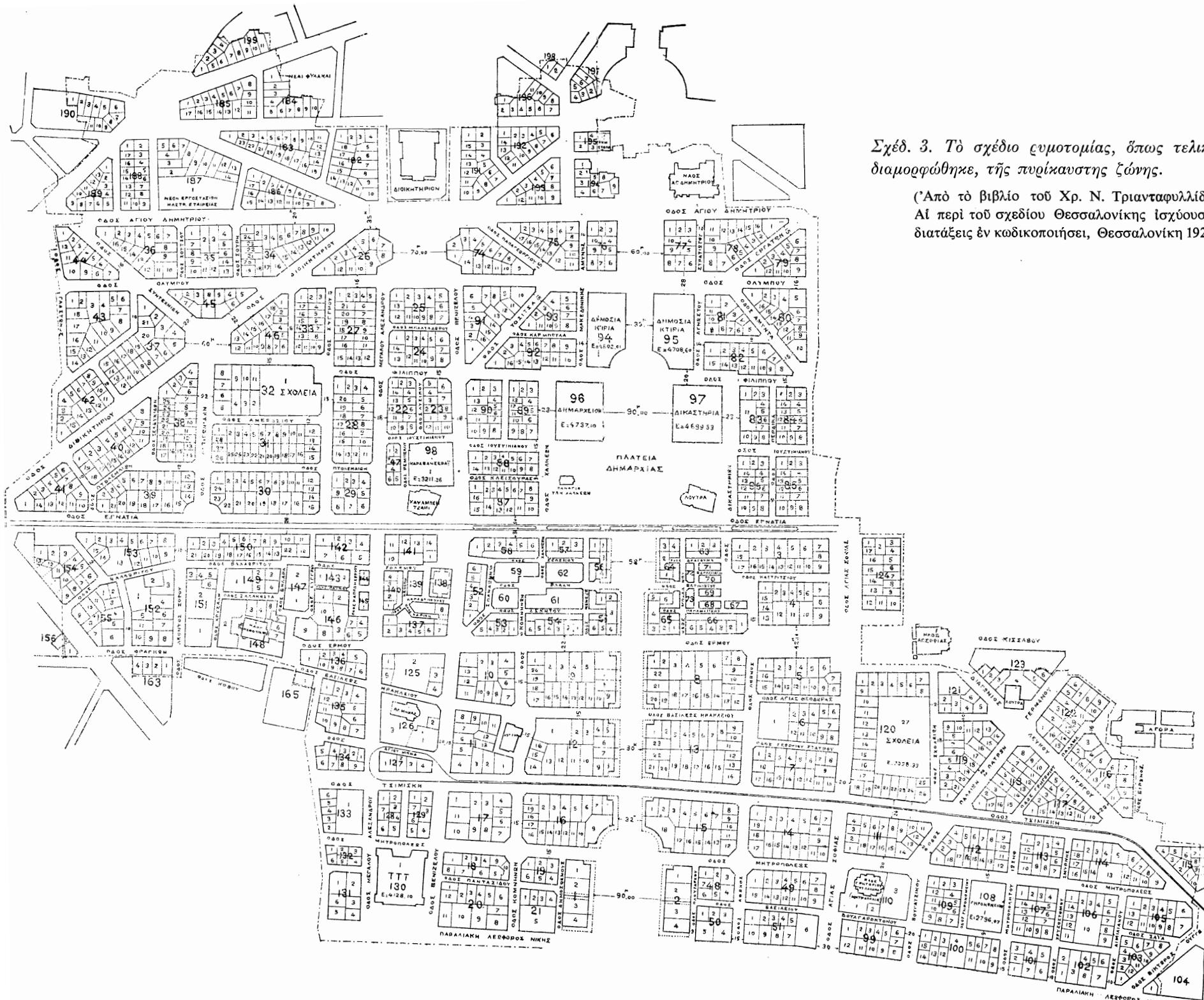
Τὸ ἔγγραφο ποὺ δημοσιεύεται στὴ συνέχεια εἶναι ἕνα ύπόμνημα ἀπὸ 1/14 Φεβρουαρίου 1919, ποὺ ἔξεπόνησε δὲ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Μακεδονίας καὶ πρώην προϊστάμενος τῆς Διευθύνσεως Θυμάτων Πυρκαγιᾶς Ἀλέξ. Α. Πάλλης⁴, σχετικὰ μὲ τὴν πυρκαγιὰ καὶ τὴ δρα-

1. Βλ. Ν. Καστρινόν, δ.π.

2. Βλ. τὸ τελικὸ πολεοδομικὸ διάγραμμα στὸ σχέδ. 3.

3. P. Rialis (= J. Nehama), *La ville convoitée. Salonique*, Paris 1918, σ. 193.

4. Ὁ Ἀλέξανδρος Α. Πάλλης ἦταν γιὸς τοῦ λογοτέχνη καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγέτες τοῦ δημοτικισμοῦ Ἀλ. Πάλλη. Γεννήθηκε στὴ Βομβάτη τὸ 1883. Σπούδασε στὸ Κολλέγιο τοῦ Ἡτον καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὀξφόρδης πολιτικὲς ἐπιστῆμες καὶ φιλολογία. Ἠταν ὑπάλληλος τῆς βρετανικῆς διοίκησης στὴν Αίγυπτο (1907-1913) διαν κλήθηκε ἀπὸ τὸ Βενιζέλο νὰ στελεχώσῃ τὴ διοίκηση τῶν Νέων Χωρῶν. Στὴ Θεσσαλονίκη ὑπηρέτησε (1913-1919) ὡς γενικὸς οἰκονομικὸς ἐπιθεωρητής, γενικὸς γραμματέας τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐγκαταστάσεως Προσφύγων, διευθυντής τῆς Ὑπηρεσίας Περιθάλψεως καὶ τῆς Διευθύνσεως Θυμάτων Πυρκαγιᾶς καὶ γενικὸς γραμματέας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Μακεδονίας. Τὸ 1919 δοργάνωσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν ἐπανεγκατάσταση τῶν Θρακῶν καὶ Μικρασιατῶν προσφύγων στὶς ἐστίες τους. Τὸ ἔπομενο ἔτος παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ θέση του καὶ ὑπέβαλε ὑποψηφιότητα στὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1920 στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, ἀλλὰ δὲν ἔξελέγη καὶ ίδιώτευσε. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1922 τραυματίστηκε μαζὶ μὲ τὸ ναύαρχο Παύλῳ Κουντουριώτῃ ἀπὸ δολοφονικὴ ἐπίθεση τῶν βασιλοφρόνων. Μετὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφὴ, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Ὑπουργείου Προνοίας καὶ τοῦ Ἐλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ δοργάνωσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὴ μεταφορά τῶν προσφύγων τοῦ Πόντου καὶ τῆς Προποντίδας στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ 1923 ἦταν μέλος τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς ὀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν. Τὸ 1924 ἀντιπροσώπευσε τὴν Ἑλλάδα στὴ διεθνὴ διαιτητικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν κατανομὴ τοῦ διθωμανικοῦ δημοσίου χρέους. Στὴ συνέχεια διετέλεσε νομάρχης στὴν Κέρκυρα (1925), ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος στὴ διεθνὴ ἐπιτροπὴ

στηριότητα τόσο τῆς Διευθύνσεως αὐτῆς ὅσο και τῆς Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς 'Εράνων κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 22 Αὐγούστου 1917 ὧς τὶς 31 Δεκεμβρίου 1918. 'Απευθυνόταν στὸ Γενικὸ Διοικητὴ Μακεδονίας 'Αν. 'Αδοσίδη¹, ὡπό τὴν ἴδιότητά του ὡς προέδρου τῆς Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς 'Εράνων. Τὸ χειρόγραφο σχέδιο τῆς ἔκθεσης αὐτῆς ἐπεσήμανα στὸ φάκελο E.17 («Διάφορα φυλλάδια, προκηρύξεις, ἐφημερίδες») τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Μακεδονίας². Στὸ ἴδιο 'Αρχεῖο ἀπόκειται και τὸ μόνο, ἵσως, διασωθὲν στὴ Θεσσαλονίκη τυπωμένο ἀντίτυπο τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο «Ἐκθεσις πεπραγμένων / και / ἀπολογισμὸς / τῆς 'Επιτροπῆς 'Εράνων / ὑπὲρ τῶν θυμάτων / τῆς πυρκαϊᾶς Θεσσαλονίκης / διὰ τὰ ἔτη 1917-1918. / Τύποις 'Αγκύρας» I. Κουμένου Θεσσαλονίκη, χωρὶς χρονολογία ἔκδοσης (πρέπει νὰ εἶναι στὰ 1919), σχ. 16°, σσ. 16³. Ἡ ἕδια ἔκθεση τυπώθηκε και κυκλοφόρησε, ἐπίσης, σὲ γαλλικὴ μετάφραση⁴ μὲ ἐλάχιστες προσθῆκες. Τόσο

ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων (1926-1930), γενικὸς γραμματέας τοῦ 'Υπουργείου 'Υγιεινῆς (1930-1931), ἐκπρόσωπος τῆς Κοινωνίας τῶν 'Εθνῶν στὴν 'Ελλάδα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν Ρώσων και 'Αρμενίων προσφύγων (1936-1938) και διευθυντὴς τοῦ γραφείου τύπου τῆς πρεσβείας μας στὸ Λονδίνο (1946-1952). 'Ο Α. Α. Πάλλης δημοσίευσε μεγάλο ἄριθμο βιβλίων και μελετῶν σὲ διάφορες γλῶσσες γιὰ δημοσιονομικὰ ζητήματα, τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, τοὺς πρόσφυγες και τὴν κοινωνικὴ πρόνοια, καθὼς και φιλολογικὰ και ιστορικὰ ἔργα, ὥστε τὴ «Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξαντρου», τὴν ίστορια τῶν γενιτσάρων κ.ἄ. Πέθανε στὴν Αθήνα τὸ 1975.

1. 'Ο 'Αναστάσιος 'Αδοσίδης (1873-1942), δημοσιογράφος και πολιτικός, διετέλεσε νομάρχης Κυκλαδῶν (1913), Γενικὸς Διοικητὴς Σάμου (1914), νομάρχης Θεσσαλονίκης (11-9-1915/23-11-1915 και 1-10-1916/28-8-1917), διευθυντὴς τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ 'Ελευθερίου Βενιζέλου και Γενικὸς Διοικητὴς Μακεδονίας μὲ βαθμὸ διπλούργου (9-6-1918/24-11-1920).

2. 'Ἐγκάρδια εὐχαριστῶ τὸ φίλο διευθυντὴ τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Μακεδονίας κ. Β. Δημητριάδη γιὰ τὴν εὐγενὴ φιλοξενία μὲ τὴν ὁποίᾳ περιβάλλει τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ 'Αρχείου, καθὼς και τὸ φίλο κ. Ντίνο Χριστιανόπουλο γιὰ τὴ βοήθειά του.

3. Τὴν ἄγνοιά μου γιὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ ὑπομνήματος κάλυψε δ φίλος κ. Β. Δημητριάδης, ποὺ ἐπὶ πλέον γενναιόδωρα ἔθεσε στὴ διάθεσή μου φωτοτυπία τοῦ σπανιωτάτου αὐτοῦ ἀντίτυπου. Τοῦ ἀπευθύνω θερμὲς εὐχαριστίες.

4. Τό, ἐπίσης, δυσεύρετο πιὰ στήμερα φυλλάδιο αὐτὸ φέρει τὸν τίτλο: *Rapport / sur la Gestion / de la Comission Centrale de Secours / aux Sinistres de Salonique / pour la Periode / 22 Aout 1917-31 Decembre 1918. / Imprimerie Papeterie «Eclair» / rue Salamine N.2 / Succursale rue Franque (Mazi han N. 12)*, σχ. 16°, σσ. 22 + τοπογραφικὸς χάρτης τῆς Θεσσαλονίκης. Δὲν ἀναγράφεται δ τόπος και δ χρόνος τῆς ἔκδοσης, ποὺ εἶναι Θεσσαλονίκη 1919. Στὴ σ. 3. δημοσιεύεται, σὲ γαλλικὴ πάντα μετάφραση, τὸ διαβιβαστικὸ ἔγγραφο τοῦ Α. Α. Πάλλη πρὸς τὸν 'Αν. 'Αδοσίδη, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ὑπέβαλε τὴν ἔκθεσή του. Τὸ μόνο ἀντίτυπο ποὺ βρῆκα ἀνήκει στὴ βιβλιοθήκη τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Χάριν τῆς ίστορικῆς περιεργείας πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ὅτι ή ἐκτύπωση τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ πρέπει νὰ καλύφθηκε μὲ χρήματα ἀπὸ διαφημίσεις. Πῶς ἀλλιώς μπορεῖ νὰ ἔξηγηθῇ ἡ προτροπὴ τῆς σ. 11 «Fumez tous les cigarettes Yanoukaki-Protopapa» και ἡ διλοσέλιδῃ διαφήμιση τῶν τσιγάρων Titan και Dido τῆς καπνοβιομηχανίας τῶν 'Αδελφῶν Καρακίτη;

τὸ ἑλληνικὸ, ὅσο καὶ τὸ γαλλικὸ φυλλάδιο δὲν ἀναφέρουν τοὺς λόγους ποὺ ἐπέβαλαν τὴν ἐκτύπωση τοῦ ὑπομνήματος σὲ δύο γλῶσσες. Τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι εἶχαν διατυπωθῆ παράπονα καὶ σχόλια ἀπὸ ἑλληνικοὺς καὶ ξένους κύκλους γιὰ τὸ ἔργο τῆς περίθαλψης τῶν πυροπαθῶν. Ἔτσι ἡ Διεύθυνσις Θυμάτων Πυρκαϊᾶς ἀπάντησε ἔμμεσα μὲ τὴ δημοσίευση τῆς ἐκθεσῆς τοῦ Α. Α. Πάλλη¹. Ἡ ἐκθεση ἀντὴ ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ πιστά, μιὰ καὶ ἡ τόσο δυσεύρετη, ἀν δχι ἄγνωστη, σήμερα ἕκδοσή της ἐπέχει θέση χειρογράφου, καὶ παρατίθεται σχετικός ὑπομνηματισμὸς σὲ ὑποσημειώσεις, δπου οἱ ἀναφορὲς στὴ γαλλικὴ ἕκδοσή της γίνονται μὲ τὴν ἔνδειξη *Rapport* καὶ στὸ σχέδιο της μὲ τὴν παραπομπὴ *Σχέδιο*.

**ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

σ. 1

'Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 1/14 Φεβρουαρίου 1919

Ἄριθ. Πρωτ.

Πρὸς τὸν

α. Α. ΑΔΟΣΙΔΗΝ

Γενικὸν Διοικητὴν Θεσσαλονίκης

‘Ως Πρόεδρον τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς

Ἐργάνων ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς Πυρκαϊᾶς

Θεσσαλονίκης

Ἐνταῦθα

Κύριε Πρόεδρε

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν συνημμένως ἔκθεσιν πεποαγμένων μετὰ ἀπολογισμοῦ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐργάνων ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς Πυρκαϊᾶς Θεσσαλονίκης διὰ τὴν περίοδον 22 Αὐγούστου 1917 μέχοι 31 Δεκεμβρίου 1918.

εὐπειθέστατος

Α. Α. Πάλλης

Τέως Προϊστάμενος τῆς Διευθύνσεως Θυμάτων Πυρκαϊᾶς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

σ. 3

Αἰτία τῆς πυρκαϊᾶς. — ‘Υλικὰ ζημίαι.

‘Η φοβερὰ πυρκαϊά, ἥτις κατέστρεψεν ἐντὸς 32 ὥρῶν τὰ δύο τρίτα τῆς ἀρχαίας περιοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐξεδηλώθη τὴν 5-18 Αὐγούστου 1917

1. Ἀπόσπασμα μιᾶς ἄλλης ἐκθεσῆς τοῦ Α. Α. Πάλλη ἀπὸ 10/23 Σεπτεμβρίου 1917, σχετικῆς μὲ τὰ πρῶτα μέτρα βοήθειας στοὺς πυροπαθεῖς, δημοσιεύτηκε ὡς παράθεμα στὸ ἄρθρο τοῦ Ν. Καστρινοῦ, δ.π.

περὶ τὴν ἡραν μ.μ. ἐντὸς μικρᾶς οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀλυμπιάδος [νπ' ἀριθ. 3] ἡτις κατωκεῖτο ὑπὸ προσφύγων. Ὁλίγοι σπινθῆρες ἐκ τῆς πυρᾶς τοῦ μαγειρείου πεσόντες, ὡς φαίνεται, ἐπὶ σωροῦ χόρτου εὑρισκομένου ἐντὸς τοῦ ἔγγονοῦ ὑπογείου ἥραψαν τὸ πῦρ τὸ δοῦλον ἐντὸς δλίγον μετεδόθη εἰς δλόκληρον τὴν οἰκίαν. Τόσον δὲ σφοδρῶς πνέων (Βαρδάρης) ὅσον καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπαρκῶν πυροσβεστικῶν μέσων² ἐπέτρεψεν εἰς τὰς φλόγας νὰ προχωρήσουν μεθ' ἀλματώδους ταχύτητος.

Μέχρι τῆς 11ης ὥρας μ.μ. τῆς 6/19 Αὐγούστου 1917, ὅτε ἀπεσβέσθη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ πυρκαϊά, ἐπιφάνεια ἐνὸς ἑκατομ. τετραγωνικῶν μέτρων εἶχε προσβληθῆ. Ἐννέα χιλιάδες πεντακόσιαι οἰκοδομαὶ κατεστράφησαν καὶ ἄνω τῶν ἑβδομήκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων ενρέθησαν ἀστεγοί.³

Ἡ ἀξία τῶν ζημιῶν, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν μημείων, ὑπελογίσθη εἰς διακόσια περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν ἐκ τῶν δοπίων ἑκατὸν ἑξήκοντα ἑκατομμύρια ἥσαν ἡσφαλισμένα.

Ἄπασαι αἱ Κοινότητες Ἰσραηλιτική, Ὁρθόδοξοι, καὶ Ἰσλαμική, ὑπέστησαν σοβαρὰς ζημιάς. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης ὑπῆρξεν ἡ μᾶλλον δοκιμασθεῖσα τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόγεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πυριπαθῶν μελῶν της, ὅστις ὑπερέβη τὰς 50 χιλ. ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόγεως τῶν ὄλικῶν ζημιῶν⁴.

σ. 4 Ἡ Ἀρχιρραβίνεια μεθ' ἀπάντων τῶν ἀρχείων της, 16 Συναγωγαὶ⁵ καὶ

1. Κοντά στὴν ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ Ἀγίου Δημητρίου, στὸ συνοικισμὸ Μεβλ(εβ)ιχανὲ (λαϊκὴ ὄνομασία μέχρι σήμερα: Μεβλανέ), ὅπως ὀνομάστηκε ἡ περιοχὴ ἀπὸ τὸ γειτονικὸ τεκέ τῶν μεβλεβῆδων δερβίσηδων, βλ. Γ. Μωραΐτης, Τοπογραφία Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1883, σ. 26. Γιὰ τὸν τεκέ, βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, Ἰστορικὲς ἔρευνες ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, «Μικεδονικά» 17(1977) 35 κ.ε. Πρβλ. καὶ τὸ τραγούδι τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου: «Καὶ μαγαζί στὸ Μεβλανέ/δίπλα στοῦ Καφαντάρη...», βλ. Ἀλ. Όρολογια, Ὁ Μήτσος Καφαντάρης, ὁ τύπος τοῦ ὑποκόσμου, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 26 Δεκεμβρίου 1963.

2. Ἡ πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία τῆς πόλης δὲν εἶχε βελτιωθῆ σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τὰ πυροσβεστικὰ μέσα τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων δὲν ἦταν σὲ καλὴ κατάσταση, ἐκτὸς ἀπὸ δύο καινούρια πυροσβεστικὰ αὐτοκίνητα τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ ποὺ πρόσφεραν σημαντικὴ βοήθεια στὴν παραλιακὴ περιοχὴ. Ὁ Η. Σολίνος - Ο ων, δ.π., σ. 94, παρατηρεῖ μὲ χιοῦμορ ὅτι τὸ ξύλινο ντεπόξιτο μιᾶς ἀντλίας ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴ «Sun Fire Office, 1710».

3. Ὁ τότε πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης, μόνιμος καὶ προσφυγικός, ὑπολογίζεται σὲ 48.096 οἰκογένειες ἢ 271.157 ἄτομα, βλ. J. Nehama, δ.π., σ. 765.

4. Βλ. M. Μόλχο - I. Νεχαμα, In memoriam. Ἀφιέρωμα εἰς τὴν μνήμην τῶν Ἰσραηλιτῶν θυμάτων τοῦ ναζισμοῦ ἐν Ἑλλάδι, (μετάφρ. ἀπὸ τὴ β' γαλλικὴ ἔκδ. Γ. Κ. Ζωγραφάκη), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 20.

5. Στὸ Ra port, σ. 5, ἀναγράφονται ἐνδεικτικὰ 13 ἀπὸ τὶς καμένες συναγωγές: Σισίλια Χαντάς, Πούλια, Ἰτάλια, Μαγιόρ, Ισμαέλ, Κιάνα, Μαγράνα, Ἀρόιττι, Ταλμούδ Τορά, Πορτούγκαλ, Σισίλια Γιασάν, Μπεζέλ καὶ Ἐζρα. Οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς ἦταν ἡ Σαλώμ, ἡ Ἀραγκάν καὶ ἡ Ἐτσ-ά-Χαῖμ, πώς μᾶς πληροφορεῖ ὁ L. Abbott, δ.π., σ. 7. Στὴ Θεσσαλονίκη λειτουργοῦσαν τότε 33 συνοικικὰ συναγωγές. Οἱ συναγωγές Σισίλια Χαντάς

5 Σχολεῖα¹ ἀπετεφρόθησαν.

‘Η Ὁρθόδοξος Κοινότης, πλὴν τοιῶν Σχολείων καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Νικολάου² ἐθρήνησε καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ μεγαλοπρεποῦς Ναοῦ

καὶ Σισίλια Γιασάν προῆλθαν ἀπὸ τὴν συναγωγὴν Σισίλια, ποὺ ἴδρυθησε στὴν περίοδο τῶν τελευταίων δικτῶν χρόνων τοῦ 15ου αἰώνα. Μὲ τὴν συρροὴν Σικελοεβραίων στὴ Θεσσαλονίκη, χωρίστηκε τὸ 1575 στὶς δύο παραπάνω, καθὼς ἀργότερα καὶ σὲ μιὰ τρίτη, τὴ Μπέθ Ααρών. Ἡ Σισίλια Χαντάς ἐπανιδρύθηκε στὴν ὁδὸν Σαρανταπόρου 13 καὶ ἡ Σισίλια Γιασάν στὴν ὁδὸν Ρογκότη 3. Ἡ συναγωγὴ Πούλια (Ἀπούλια) συστήθηκε τὸ 16ο αἰώνα ἀπὸ Ἐβραίους καταγομένους ἀπὸ τὴν Πούλια τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ αὐτὴν προῆλθε ἀργότερα ἡ Πούλια ἡ Μεγάλη, ἡ Ὄτραντο πρὶν ἀπὸ τὸ 1559 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1580 ἡ Ἐστρούγκ (ὅδος Κάλβου 14). Ἀγνοοῦμε πότε ἀκριβῶς δημιουργήθηκε ἡ συναγωγὴ Ἰτάλια, πιστεύεται ὅμως ὅτι χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς βενετοκρατίας. Μὲ τὴν ἄφιξην πολλῶν φυγάδων ἀπὸ τὴν Ἰταλία τὸ 150 καὶ 160 αἰώνα, χωρίστηκε στὴν Ἰτάλια Γιασάν καὶ τὴν Ἰτάλια Χαντάς καὶ ἀργότερα στὴν Ἰτάλια Σαλάμ. Οἱ δύο πρᾶτες ἐπανιδρύθηκαν στὴν ὁδὸν Βελισαρίου καὶ στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Πιττακοῦ καὶ Θάλητος ἀντίστοιχα. Ἡ Μαγιόρ σχηματίστηκε ἀμέσως μετὰ τὸ 1492 ἀπὸ Ἐβραίους τῶν Βαλεαρίδων νήσων, ἰδιαίτερα τῆς Μαγιόρκας, καὶ ξαναχτίστηκε στὴν ὁδὸν Βελισαρίου. Ἡ Ἰσμαέλ ἡ Καλάμπρια Χαντάς καὶ ἡ Κιάνα προέρχονταν ἀπὸ τὴν συναγωγὴν Καλάμπρια, ἀπὸ τὴν δόποια χωρίστηκαν τὸ 1559, ἵσως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1553 (κατὰ τὸν I. - S. E m p a n u e l, *Histoire des Israélites de Salonique*, t. I. Thonon 1936, σ. 147). Μετὰ τὴν πυρκαγιὰ ἡ Ἰσμαέλ ἐπανιδρύθηκε στὴν ὁδὸν Κύπρου 8 καὶ ἡ Κιάνα στὴν Βαλαωρίτου 3 - Τανταλίδου. Ἡ Πορτογαλὶκὴ συστήθηκε ἀπὸ Ἐβραίους τῆς Πορτογαλίας καὶ ξαναχτίστηκε σὲ μιὰ πάροδο τῆς Κασσάνδρου. Οἱ συναγωγὲς Μπεζέλ καὶ Ἐζρα (= Ἐζρατῆ) ἐπίσης ἀνοικοδομήθηκαν. Ἡ Ταλμούδ Τορά Ἀγκαδόλ ἦταν ἡ κεντρικὴ κοινοτικὴ συναγωγὴ καὶ ἴδρυθηκε μὲ τὴν συνδρομὴν ὅλων τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς πόλης ἀμέσως μετὰ τὴν ἄφιξην τῶν Ἐβραίων Σεφαραδίμ ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Καταστράφηκε ἐπανειλημένα ἀπὸ πυρκαγιές (1545, 1620, 1898, 1917), ἀλλὰ μετὰ τὴν τελευταίαν ἀποτέφρωσή της δὲν ἀνοικοδομήθηκε. Ἀπὸ τότε χρησιμοποιοῦνταν ὡς κεντρικὴ συναγωγὴ ἡ Μπέθ Σαούλ στὴν ὁδὸν Σααδῆ Λεβῆ μέχρι τὴν ἀνατίναξή της ἀπὸ τοὺς ναζί. Ἡ Σαλάμι συστήθηκε τὸ 1545 ἀπὸ Ἐβραίους ἐτερόκλιτης προέλευσης: ἐπανιδρύθηκε στὸ συνοικισμὸν Ρεζῆ Βαρδάρ. Ἡ Ἀραγκών ἴδρυθηκε ἀπὸ φυγάδες τῆς Ἰσπανικῆς Ἀραγωνίας μεταξὺ τοῦ 1492 καὶ τοῦ 1500. Μετὰ τὴν πυρκαγιὰ δὲν ξαναχτίστηκε. Ἡ Ἐτζ-ά-Χαῖμ ἦταν ἡ ἀρχαιότερη σὲ λειτουργία συναγωγὴ τῆς Εὐρώπης, ἴδρυμένη στοὺς χρόνους τῆς ρωμαιοκρατίας. Βρισκόταν στὸ λιμάνι τὸ παραλιακὸ τεῖχος τῆς πόλης, μέχρι τὴν κατεδάφισή του στὸ 1866, ἀποτελοῦσε τὸ δυτικὸ τοῖχο της. Πιστεύεται διτὶ σ' αὐτὴν κήρυξε δὲ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἡ συναγωγὴ ἀντὶ δονομαζόταν ἀπὸ τοὺς Σεφαραδίμ καὶ Ἀσκεναζίμ Ἐβραίους «συναγωγὴ τῶν Ἑλλήνων», γιατὶ τὰ μέλη της ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἐλληνοφώνων «Ρωμανιωτῶν» Ἰσραηλιτῶν. Σὲ ἀνεξακρίβωτη ἱστορικά ἐποχὴ χωρίστηκε σὲ δύο συναγωγές, τὴν Ἐτζ-ά-Χαῖμ καὶ τὴν Ἐτζ-ά-Δαάτ, ποὺ μὲ τὴ μείωση τῶν μελῶν τους συγχωνεύθηκαν καὶ πάλι σὲ μία, τὴν Ἐτζ-ά-Χαῖμ Βεετζ-ά-Δαάτ, ποὺ γιὰ συντόμευση λεγόταν Ἐτζ-ά-Χαῖμ. Μετὰ τὴν πυρκαγιὰ ἐπανιδρύθηκε στὸ συνοικισμὸν τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Γενικές πληροφορίες γιὰ τὶς συναγωγές, βλ. Μ. Σιμπή (ἐπιμ.), Ἀγκαδὰ σὲλη Πέσσαχ, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 10-20 καὶ 122-123· I. S. E m p a n u e l, ὁπ., passim· J. N e h a m a, ὁ.π., t. I-VII, *Thessalonique* 1935-1978, passim.

1. Στὸ R a p o r t, σ. 5, ἀναγράφεται: 11 σχολεῖα.

2. Ἐνοριακὸς ναὸς στὴν πλατεία Δικαστηρίων (ὅπου σήμερα τὸ ὅμωνυμο παρεκκλήσιο), στὸν ὅποιο ὑπαγόταν τότε καὶ ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων,

τοῦ Ἀγίου Δημητρίου¹, συμφορὰν ἀνεπανόρθωτον διὰ τὴν πόλιν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πνωπαθῶν Ὁρθοδόξων ἀνήλθεν εἰς 12^{1/2} χιλιάδας περίπον.

Οἱ Μονσουλμᾶνοι ἀπώλεσαν τὸ Τζαμὶ τοῦ Σαατλῆ πλησίον τοῦ Διοικητηρίου² καὶ 11 τεμένη³ μικροτέρας σημασίας⁴. Οἱ πνωπαθεῖς των ἀνήλθον εἰς 10 χιλιάδας περίπον.

βλ. Ἐλ. Λέτσα, Ἰστορία τῆς Θεσσαλονίκης, τ.α', Θεσσαλονίκη 1961, σ. 233. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ναοὺς τοῦ Ἀγίου Νικολάου καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ἀποτεφρώθηκε καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Θεοδώρας, ἐνῶ τὸ παρεκκλήσιο τῆς Ἀγίας Ἐλεούσης, στὴν ὁδὸν Τσιμισκῆ, ἔπαθε μερικὴ καταστροφή, βλ. Ἐλ. Λέτσα, δ.π., σ. 232.

1. Ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ ἄρχισε ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωση τῶν ἐρειπίων ἀπὸ τὸν ἔφορο βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἀργότερα καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Γ. Σωτηρίου μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀρχιτεκτόνων Ἀριστ. Ζάχου καὶ Ε. Hébrard. Ἡ ἀναστήλωση κράτησε ἀρκετά χρόνια καὶ ὁ ναὸς παραδόθηκε στὴ λατρεία τῶν πιστῶν στὶς 26 Ὁκτωβρίου 1948, βλ. Ἐλ. Λέτσα, δ.π., σ. 326-333. Ἐπίσης Γ. Σωτηρίου, Μεγίστη ἑθνικὴ συμφορά. Ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 493-496· τοῦ Ἃδιον, Ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 577-581, ὅπου πληροφορίες σχετικά μὲ τὴν ἀνένερση τῆς κρύπτης τοῦ ναοῦ καὶ τοιχογραφιῶν.

2. Ἡ ἐπίσημη ὀνομασία του ἡταν Σελίμι πασᾶ τζαμί, βλ. Α. V a c a l o p o u l o s, A History of Thessaloniki, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 117. Στὸ Σαατλῆ τζαμὶ είχαν δολοφονηθῆ τὸ 1876 ἀπὸ τὸν τουρκικὸ δόχλο οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας J. Moulin καὶ τῆς Γερμανίας Ἐρ. Ἀμποτ, βλ. Ἐλ. Π. Βακαλόπουλος, Τὰ δραματικά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ Μάϊο 1876 καὶ οἱ ἐπιδράσεις τους στὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα, «Μακεδονικά» 2(1941-1952) σ. 207 κ.έ., ὅπου καὶ φωτογραφίες τοῦ τζαμιοῦ στὶς σ. 206, 208 καὶ 209, καθὼς καὶ σχεδιάγραμμά του στὴ σ. 214. Μετά τὴν ἀποτέφρωσή του, τὸ Σαατλῆ τζαμὶ δὲν ξαναχτίστηκε. Ἀπ' ὅλη τὴν οἰκοδομὴ σώληκε μόνο ἔνα μικρὸ τμῆμα τοῦ τοίχου.

3. Μεταξὺ ἀντῶν τὸ Μπουρμαλῆ τζαμὶ (= ἐλικοειδὲς) στὴν Ἐγνατίᾳ ὁδό, ὅπου σήμερα τὸ ξενοδοχεῖο Βιέννη, βλ. Α. V a c a l o p o u l o s, δ.π., σ. 85, καὶ μεγάλο τμῆμα τοῦ Χαμζὰ μπέτη τζαμὶ στὴν ἴδια ὁδό, βλ. L. A b a s t a d o, δ.π., σ. 7. Στὸ ξανά οἰκοδομημένο κτήριο του στεγάζεται ἀπὸ χρόνια ὁ κινηταργάφος Ἀλκαζάρ. Στὴ Θεσσαλονίκη τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας ὑπῆρχαν 25 μουσουλμανικὰ τεμένη, βλ. Ν. Γ. Ἰγγλέση, Ὁδηγὸς τῆς Ἐλλάδος, ἀπάσης τῆς Μακεδονίας, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τῶν νήσων: Κρήτης-Κύπρου-Σάμου, 1910-1911. Τμῆμα δεύτερον-μέρος ἔκτον: Μακεδονία μετὰ τοῦ παρακειμένου τμήματος τῆς Θράκης, συγγραφὲν ὑπὸ Γεωργίου Χατζή κυρία κακοῦ, Ἀθῆναι 1911, σ. 28. Ἐτσι ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1917 καταστράφηκαν τὰ μισά τζαμιά καὶ 16 ἀπὸ τὰς 33 συναγωγές τῆς πόλης. Σὲ σύγκριση μὲ τὶς καταστροφές ποὺ ὑπέστησαν ἡ μουσουλμανικὴ καὶ ἡ ἐβραϊκὴ κοινότητα, ἡ ὄρθδοξη κοινότητα εἶχε πάθει ἀναλογικὰ λιγύτερες ζημιές.

4. Στὸ R a p p o r t, σ. 6, προστίθεται: καὶ μερικὰ σχολεῖα. Πάντως μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 17 Ὁκτωβρίου 1917 δόθηκε ἡ ἄδεια νὰ ἐπισκευαστοῦν τὰ κτήρια τριῶν σχολείων τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητας: τῆς μικτῆς δημοτικῆς σχολῆς στὴν ὁδὸν Κασσάνδρου, τῆς σχολῆς Θηλέων στὴν ὁδὸν Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης 18 καὶ τῆς σχολῆς Θηλέων Κισλάρ-Ρουσδῆ στὴν ὁδὸν Θεσσαλονίκης 23, βλ. X p. Τριανταφύλλιδον, δ.π., σ. 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Τὰ πρῶτα μέτρα τῆς περιθάλψεως.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας μετὰ τὴν πυρκαϊάν, ἡ κυρία μέριμνα τῶν Ἀρχῶν ὑπῆρξε δύος ἀντιμετωπίσονν τὰς μᾶλλον ἐπειγούσας ἀνάγκας τῆς στεγάσεως καὶ τῆς τροφοδοσίας.

Αἱ Ἑλληνικὰ ἀρχαὶ διέθεσαν ἀμέσως διὰ τὸν πρῶτον σκοπὸν 100 νεόκτιστα παραπήγματα, τὰ δοῖα προωρίζοντο διὰ στέγασιν προσφύγων καὶ δπον ἥδυναντο νὰ στεγαστοῦν περὶ τὰς 800 οἰκογενείας.

Αἱ ἀγγλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἔστησαν τρεῖς μεγάλας κατασκηνώσεις ἐκ χιλίων τριακοσίων περίπου σκηνῶν, εἰς τὰς πέροις τῆς πόλεως θέσεις Καράσσιν¹, Ντοντούλαρ² καὶ Καλαμαριὰν ὅπου ἐπτὰ χιλιάδες ψυχαὶ εὗρον προσωρινῶς ἄσυλον.

Αἱ γαλλικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἰδρυσαν ἄλλην κατασκήνωσιν διὰ τριακοσίας περίπου οἰκογενείας, πλησίον τῆς Κεντρικῆς ἀποθήκης ὑγειονομικοῦ ὑλικοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 25 Μαρτίου, ἡ δὲ Ἐνωσις τῶν Γαλλίδων Κυριῶν ἐπίσης μικρὰν κατασκήνωσιν δι᾽ ἑκατοντάδα οἰκογενειῶν ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Συγχρόνως ἡ Κυβέρνησις, ἐπιθυμοῦσα δύος διευκολύνης κατὰ τὸ δυνατὸν σ. 5 τὴν ἀραιόσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἔθεσε τοὺς οιδηροδρόμους δωρεὰν εἰς τὴν διάθεσιν ἐκείνων οἴτινες ἐπεθύμουν προσωρινῶς νὰ μεταβοῦν εἰς Παλαιὰν Ἐλλάδα.

Περὶ τὰς πέντε χιλιάδας ἄτομα ἐπωφελήθησαν τῆς εὐκαιρίας ταύτης, δύος ἐγκατασταθοῦν εἰς Ἀθήνας, Βόλον καὶ Λάρισσαν³.

Αἱ Ἐπιμελητεῖαι ἀνέλαβον προσωρινῶς νὰ τροφοδοτοῦν τὰς εἰς τὰς κατασκηνώσεις εὑρισκομένας οἰκογενείας ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Λιοκησις ἐγκαθίδρυσεν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως κέντρα διανομῆς ἀρτου ἐκ τῶν δποίων περὶ τὰς 30 χιλιάδας ἄτομα ἡμερησίως ἐλάμβανον μερίδα ἀρτου δωρεάν.

Οἱ Ἐρυθροὶ Στανδοί, Ἀμερικανικός, Γαλλικὸς καὶ Ἀγγλικὸς διένειμον διάφορα τρόφιμα, γάλα κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Σύστασις τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

Μετὰ τὴν λῆψιν τῶν πρώτων προχείρων μέτρων, ὁ Κυβερνητικὸς Ἀντιπρόσωπος κ. Ἀργυρόπουλος⁴, ἀντιλαμβανόμενος τὴν ἀνάγκην δργανώσεως

1. Σημ. Πολίχνη.
2. Σημ. Διαβατά.

3. Στὸ R a p o r t, σ. 6, προστίθεται ὅτι τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα διέθεσαν φορτηγά αὐτοκίνητα γιὰ τὴν μεταφορὰ πυροπαθῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν ὑπαρχόντων τους σὲ σταθμοὺς καὶ κατασκηνώσεις.

4. Ο Περικλῆς Α. Ἀργυρόπουλος διετέλεσε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Μακεδονικοῦ

εἰδικῆς ὑπηρεσίας διὰ τὸ ἔργον τῆς περιθάλψεως τόσων χιλιάδων ἀτόμων, ἵδρυσε τὴν Διεύθυνσιν θυμάτων πνωκαϊᾶς¹.

‘Η ὑπηρεσία αὕτη ἀνέλαβεν ἀμέσως τὴν δργάνωσιν τῆς περιθάλψεως συνεννοούμενη μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπηρεσιῶν, ὡς καὶ τῶν κοινοτικῶν καὶ ἴδιωτικῶν ὁργανώσεων πρὸς συναρμολόγησιν τῆς δράσεως μιᾶς ἐκάστης εἰς ἐν κοινῷ πρόγραμμα.

σ. 6

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Μέτρα τῆς Κυβερνήσεως.

‘Η Κυβέρνησις ἐνέκρινεν ἀμέσως πίστωσιν ἐξ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ἐκατομμυρίου δραχμῶν διὰ τὰς πρώτας ἀνάγκας τῆς περιθάλψεως. Συγχρόνως διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος συνιστάτο Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐν Θεσσαλονίκῃ πρὸς συλλογὴν ἐράνων ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ἐν τῷ μεταξύ, μέχρι τῆς πραγματοποίησεως τῶν ἐράνων, μέρος τῆς ἐγκριθείσης πιστώσεως ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης. ‘Η Ἐπιτροπὴ αὕτη, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Κυβερνητικοῦ Ἀντιπροσώπου, περιελάμβανε μεταξὺ τῶν μελῶν της καὶ τὰς ἀνωτέρας ἀρχάς, τοὺς προξένους, ὡς καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν διαφόρων Κοινοτήτων².

‘Η Ἐπιτροπὴ αὕτη, συνελθοῦσα κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1917, ἀφοῦ ἔλαβε γνῶσιν τῶν ὑπὸ τῆς Διοικήσεως ληφθέντων μέτρων, ἐπεκύρωσε τὸ ὑπὸ αὐτῆς ἐγκατιασθὲν πρόγραμμα καὶ ἐνέκρινεν ὅπως συνεχισθῇ τοῦτο, θέσασα

¹ Αγδνος, νομάρχης Λαρίσης (1910) καὶ πρῶτος νομάρχης Θεσσαλονίκης (1912-1915). Μετέσχε στὸ κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Κυβερνητικὸς Ἀντιπρόσωπος στὴ Θεσσαλονίκη μὲ δικαιοδοσίᾳ στοὺς νομοὺς Θεσσαλονίκης καὶ Πέλλης καὶ τὴν ὑποδιοίκηση Νιγρίτας (1-7-1917/15-2-1918) καὶ Γενικὸς Διοικητὴς Μακεδονίας μὲ βαθμὸν ὑπουργοῦ (15-2-1918/9-6-1918). Διετέλεσε, ἐπίστης, πρεσβευτὴς στὶς σκανδιναβικὲς χῶρες, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Τουρκία. ‘Υπουργὸς Ἐξωτερικῶν (1926) καὶ διαδοχικὰ ἀπὸ τὸ 1928 μέχρι τὸ 1932 ὑπουργὸς Ναυτικῶν, Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐσωτερικῶν. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς διέφυγε στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἀνέλαβε διάφορες διπλωματικὲς ἀποστολές. Πέθανε στὰ 1966.

1. Στὸ Ρ αρροτ, σ. 7, καὶ στὸ Σ χεδιο, σ. 3, προστίθεται ἐδῶ ἡ πληροφορία: «ἡτις ἐδρεύουσα εἰς τὸ Διοικητήριον εὐρίσκετο εἰς διαρκῆ ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀρχῶν».

2. Μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1917 μέλη τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ὀρίστηκαν διὰ Κυβερνητικὸς Ἀντιπρόσωπος ὡς πρόεδρος, διητροπολίτης ὡς ἀναπληρωτής τοῦ προέδρου, διονομάρχης, διδίμαρχος, ἀρχιτραβίνος, διμουρτής, οἱ πρόεδροι τοῦ Θρακικοῦ καὶ Μικρασιατικοῦ Συλλόγου καὶ οἱ πολίτες τῆς Θεσσαλονίκης Γεώργιος Πεντζίκης, Κύρος Κύρτσης, Γεώργιος Καρβουνίδης, Ἀθανάσιος Μακρῆς, Γεώργιος Χρυσάρης, Γεώργιος Χωναῖος, Ἐλί Μπενουζίλιο, Ἰωσήφ Μισραχῆ, Σαούλ Αμάρ, Σαμουήλ Δ. Μοδιάνο, Ζακόμπ Καζές, Οὐγκώ Μοσέρι, Ρακήμ Εφένδης, Όσμαν Σαΐτ καὶ Ἀλῆ Δεμίρ. Στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐράνων ἐκλήθηκαν νὰ μετάσχουν καὶ οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ρωσίας, Ιταλίας, Ἀμερικῆς, Ισπανίας, Ρουμανίας καὶ Σερβίας, βλ. «Γρηγόριος δ Παλαμᾶς» 1(1917) 592.

εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ προέδρου τὰς ἀναγκαίας πιστώσεις, Συνάμα δὲ ἐπεφόρτισε πέντε τῶν μελῶν αὐτῆς, τοὺς κ.κ. Καζές, Μπενούζίλιο, Κύρτση, Χωραῖον¹ καὶ Ὀσμάν Σαΐτ βέην², ὅπως, ἀποτελοῦντες ὑποεπιτροπήν, παρακολουθοῦν τὸ ἔργον τῆς ὑπηρεσίας καὶ εὑρίσκωνται εἰς διαρκῆ ἐπαφῇ μετ' αὐτῆς.

³Ἐπίσης ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐπιφεληθῇ τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων Σωματείων πρὸς διανομὴν τῶν βοηθημάτων εἰς χοῦμα καὶ εἶδος, ἀνεγνώρισεν ὡς ὑποεπιτροπὰς τὴν Κεντρικὴν Ἰσραηλιτικὴν Ἐπιτροπὴν περιθάλψεως, τὴν Μουσουλμανικὴν Ἐπιτροπὴν, τὸν Πατριωτικὸν Σύνδεσμον Ἐλληνίδων Κυριῶν, τὸ Ἐργατικὸν Κέντρον καὶ τὴν Σοσιαλιστικὴν "Ἐνωσιν³.

Χάρις εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία ἥδυνήθη νὰ ἐφαρμόσῃ ἀποκεντρωτικὸν σύστημα καὶ εὗρε μέγαν ἀριθμὸν συνεργατῶν, οἵτινες προσέφερον πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸ κοινὸν ἔργον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

σ. 7

Μέτρα πρὸς στεγασμὸν τῶν ἀπόρων πνωπιαθῶν.

⁴Ἐπειδὴ ὁ καταρτισμὸς τοῦ νέου σχεδίου τῆς πόλεως, κατόπιν τοῦ ὅποιου θὰ ἐπετρέπετο ἡ γενικὴ ἀνοικοδόμησις, δὲν ἦδυνατο, πορὰ νὰ βραδύνῃ, παρόστια ἀνάγκη, ὅπως ἀνεγερθοῦν ἀμέων οἰκήματα προσωρινὰ ἢ καὶ μόνιμοι συνοικισμοὶ ἐντὸς τῆς καείσης ζώνης, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν ἐντὸς δλίγον χρόνου νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὰς κακονομίας, εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκονται ἐκτεθειμέναι

1. Οἱ Ἑλί Μπενούζίλιο, Κύρος Κύρτσης καὶ Γ. Χωναῖος ἦταν μέλη τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, βλ. Π ε ρ. Ἄ γ ε λ ο π ο ύ λ ο ν, Πολιτικὴ διοίκησις καὶ αὐτοδιοίκησις εἰς τὴν Βόρειον Ἐλλάδα, 1912-1965, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 174.

2. Ο ντονμὲς στὴν καταγωγὴν Ὁσμάν Σαΐτ Ἰμπλ Χακῆ μπέης ἦταν ἔμπορος καὶ διετέλεσε δῆμαρχος Θεσσαλονίκης (1908-18 Αὔγουστου 1916). Διορίστηκε καὶ πάλι δῆμαρχος ἀπὸ τὴν μετανοεμβριανὴν κωνσταντινικὴν κυβέρνησην καὶ διατήρησε τὸ ἀξίωμα αὐτὸν μέχρι τὴν ἐπανάσταση τοῦ Πλαστήρα (15-11-1920/22-9-1922). Μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν δὲ Ὁσμάν Σαΐτ ἔφυγε γιὰ τὴν Τουρκίαν ὅπου καὶ πέθανε ὕστερα ἀπὸ χρόνια, βλ. Π. Μ π ε σ λ ε μ ἐ, Δῆμος Θεσσαλονίκης, στὸν τόμο: Θεσσαλονίκη, 1912-1962, [Θεσσαλονίκη 1962], σ. 93-94· Μ α ν. Κ α ν δ υ λ ἀ κ η, Μιά σύντομη ἐπισκόπησι τῆς δημοτικῆς ἱστορίας, ἔφημ. «Ἐλληνικὸς Βορρᾶς», 16 Μαρτίου 1975.

3. Ἐκπρόσωπος τῆς Σοσιαλιστικῆς "Ἐνωσης (Φεντερασιόν) δρίστηκε ὁ Ἀβραάμ Μπεναρόγιας. Μὲ τὴν συνεργασία τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου καὶ τῆς Φεντερασιόν ἰδρύθηκε συνεταιρικὸς φούρνος γιὰ τοὺς ἀνεργοὺς πυροπαθεῖς ἐργάτες. Στὸ Ἐργατικὸ Κέντρο ἀνῆκαν "Ἐλληνες κυρίως ἐργάτες, ἐνῶ στὴ Φεντερασιόν Ἐβραῖοι. Οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ὀργανώσεων δὲν ἦταν πολὺ ἀγαθές. Ἡ συνεργασία τοὺς δύμας στὴν περίθαλψη τῶν θυμάτων τῆς πυρκαγιᾶς σημειώσει τὴν ἀπαρχὴν ἔξομάλυνσης τῶν διαφορῶν τους, βλ. Ἄ β ρ. Μ π ε ν α ρ ὄ γ ι α, Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ Ἑλληνικοῦ προλεταριάτου, [Ἀθῆνα 1975], σ. 99. «Ἐτσι σχηματίστηκε κοινὸν ἐργατικὸ μέτωπο σὲ ὅλα τὰ ζητήματα ποὺ δημιουργήθηκαν ἐπειτα ἀπὸ τὴν πυρκαγιά», παρατηρεῖ ὁ Γ. Κ ο ρ δ ἀ τ ο ς, Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, Ἀθῆνα 1956, σ. 284.

αἱ πολυνάριθμοι οἰκογένειαι, αἵτινες διέμενον ὑπὸ σκηνᾶς, ὑπὸ τὰ ἐρείπια, εἰς ὑπόγεια καὶ εἰς διάφορα πρόχειρα καταλύματα¹. Πρὸς τοῦτο ὁ δῆμος ἀπεφάσισε τὴν πρόχειρον ἐπισκευὴν τῶν συναγωγῶν καὶ σχολικῶν κτιρίων, τῶν ὅποιων εἰς τοῖχοι ἔμενον ἀνέπαφοι, ὡστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ χοησιμοποίησις αὐτῶν, ἀφοῦ πρώτον ἀντικατασταθοῦν αἱ στέγαι, αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα. Χάρις εἰς τὸ μέτρον τοῦτο κατέστη δυνατὸν ἐντὸς δλίγουν νὰ ἐγκατασταθοῦν περὶ τὰς 352 οἰκογενείας. Αἱ ἐπισκεναὶ αὗται ἐστοίχισαν περὶ τὰς 164.425 δραχ.

Συγχρόνως ἐνεκρίνετο ὑπὸ τοῦ δήμου ἡ κατασκευὴ ἔυλινων παραπηγμάτων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Στρατοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Ὀλυμπιάδος. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, τὸ ὅποιον προέβλεπε τὴν κατασκευὴν παραπηγμάτων διὰ 340 οἰκογενείας, ἐπεργατώθη ἔως τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1917. Ἡ κατοικία ἐν αὐταῖς εἶναι δωρεάν.

Ἐπίσης κατασκευασθησαν ὑπὸ τοῦ δήμου παραπήγματα πρὸς στέγασην τοῦ μικροῦ ἔμπορού εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἰπποδρομίου καὶ ἐπὶ τῇ Λεωφόρου Ἐθνικῆς Ἀμόνης.

Τὰ παραπήγματα ταῦτα μετὰ τῶν ἐν τῇ προηγούμενῃ παραγράφῳ ἀναφερομένων, ἐστοίχισαν περὶ τὰς 604.296 δραχμάς.

Ἐξ ἄλλου ἡ Κυβέρνησις δὲν ἐβράδυνε καὶ αὕτη νὰ ἐγκρίνῃ μεγάλας πιστώσεις πρὸς κατασκευὴν οἰκημάτων. Κατὰ τὸν Ὁκτώβριον τοῦ 1917 ἐνεκρίθη τὸ ἔξης πρόγραμμα:

Κατασκευὴ 25 οἰκίσκων ἐξ ὀκτὼ δωματίων ἔκαστον, ἦτοι διὰ 200 οἰκογενείας εἰς τὸ προάστειον Τριανδρείας², κατασκευὴ 50 οἰκίσκων διὰ 200 οἰκογενείας εἰς Ἀγίαν Παρασκευὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σερρῶν, κατασκευὴ 66 οἰκίσκων 8 δωματίων διὰ 528 οἰκογενείας/ εἰς Καράστιν πλησίον τῆς αὐτῆς ὁδοῦ. Χάρις εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦτο, τὸ ὅποιον ἐπεργατώθη κατὰ Νοέμβριον 1918³, ἐστάθη δυνατὸν νὰ ἐκκενωθοῦν ἄπασαι αἱ κατασκηνώσεις, πλὴν ἐκείνης τοῦ Commandant Denain, ὅπου αἱ σκηναὶ εἶχον ἥδη ἀντικατασταθῆ ἐν μέρει διὰ προσωρινῶν παραπηγμάτων⁴. Ἡ διλικὴ δαπάνη ἀνέρχεται εἰς 2.100.000 δραχμάς.

Πρὸς τούτους ἡ Κυβέρνησις ἀνέθηκεν εἰς ἐπιτροπὴν ἐξ εἰδικῶν ἀρχιτεκτόνων, ὅπως ὑποβάλῃ σχέδια πρὸς ἀνέγερσιν ἐργατικοῦ συνοικισμοῦ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν τοιούτων. Ὁ συνοικισμὸς οὗτος λεγόμενος Συνοικισμὸς Βαρδαρίου, δύστις ενδίσκεται πρὸς τὴν ἔξοδον τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σερρῶν, θὰ περιλαμβάνῃ περὶ τὸν 200 οἰκίσκους διαφόρων μεγεθῶν, ὅπου

1. Βλ. Γ. Ίωάννον, Ἡ παρέλαση τῶν προσφύγων στὴν Θεσσαλονίκη, ἐφημ. «Καθημερινή», 14 Νοεμβρίου 1976.

2. Τούμπα στὸ R port, σ. 9.

3. Στὸ R port, σ. 9, παρεμβάλλεται ἡ πληροφορία: «...ἄρχισε τὸν Ὁκτώβριο 1917 καί...».

4. Στὸ Σχέδιο, σ. 6, περιέχεται ἡ πληροφορία: «Οἱ ἐν λόγῳ οἰκίσκοι εἶναι ἀπλοί».

θὰ στεγάσωνται περὶ τὰς 1.200¹ οἰκογενείας. Προβλέπονται σχολεῖα, γραφεῖα, λουτρὰ κλπ. θ' ἀπατηθῆ δὲ δαπάνη 2.800.000 δραχμῶν². Ὁ συνοικισμὸς οὗτος δέν ἐπερράθη ἀκόμη.

Θὰ κατασκενεασθῇ διακλάδωσις τῆς τροχιοδρομικῆς γραμμῆς, ἔχονσα μῆκος περίπου 4 χιλιομέτρων, ἡτις, ἀναχωροῦσσα ἀπὸ τὴν Πόλην Βαρδαρίου, θὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ προσφρυγικοῦ συνοικισμοῦ Λευτὴν καὶ θὰ ἐξυπηρετῇ τοὺς νέους συνοικισμοὺς Βαρδαρίου, Καραχούσετν³ καὶ Ἀγίας Παρασκευῆς. Λιὰ τῆς γραμμῆς ταύτης οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων συνοικισμῶν προσφέργων καὶ πυριπαθῶν⁴ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σερρῶν θὰ συγκοινωνῶν εὐκόλως μετὰ τοῦ λιμένος καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ τμήματος τῆς πόλεως, καὶ συνάμα θ' ἀπολαμβάνοντας τοῦ καθαροῦ ἀέρος τῆς ἔξοχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Αἱ κατασκηνώσεις.

"Αξιαι ἴδιαιτέρας μνείας, εἶναι αἱ διάφοροι κατασκηνώσεις ἐντὸς τῶν ὅποιων κατώκησαν τόσαις οἰκογένειαι σχεδὸν ἐπὶ ἐν ἔτος.

"Ἐκάστη τῶν τριῶν ἀγγλικῶν κατασκηνώσεων ἐτέθη ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἐνὸς Ἀγγλον στρατιωτικοῦ ἱατροῦ. Τὰ ὄνόματα τῶν λοχαγῶν Οὐάτσων⁵, Ὁλιβερ καὶ Λίττ, οἱ ὅποιοι ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον διώκησαν τὰς κατασκηνώσεις ταύτας, θὰ παραμείνονταν πάντοτε εἰς/ τὴν μητήρ τῶν πυριπαθῶν Θεσσαλονικέων, σ. 9 οἱ ὅποιοι δὲν θὰ λημονήσουν εὐκόλως τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν καλωσύνην τῶν ἀξιωματικῶν τούτων. Ἐκάστη κατασκήνωσις είχε τὸ χειρουργεῖον της, δπου ὑπηρέτουν Ἀγγλίδες νοσοκόμοι καὶ κνηίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑρυθροῦ Σταυροῦ⁶. Εἰς τὰ χειρουργεῖα ταῦτα ἐνοσηλεύοντα οἱ πάσχοντες ἐξ ἐλαφρῶν νοσημάτων, οἱ δὲ βαρέως πάσχοντες μετεφέροντο ἢ εἰς τὸ Δημοτικὸν Νοσοκομεῖον, εἰς τὸ

1. 1.086 οἰκογένειες στὸ R a p p o r t, σ. 10.

2. Δραχμὲς 4.000.000 στὸ Σχέδιο, σ. 6.

3. Εἶναι δὲ συνοικισμὸς Καράϊσσιν (Πολίχνη).

4. Στὸ R a p p o r t, σ. 10, παρεμβάλλεται: «... πληθυσμὸς περίπου 12.000...».

5. Τὸ ἔμπεδο τοῦ λοχαγοῦ Whatson βρισκόταν στὸ Καράϊσσιν καὶ φιλοξενοῦσε Ἐβραίους πυροπαθεῖς, βλ. L. A b a s t a d o, δ.π., σ. 13-15. Σὲ σερβικὸ ἔμπεδο περιθάλπονταν Ἐβραῖοι ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι καὶ τὸ Ἰστίπ, βλ. J. N e h a m a, δ.π., t. VII-VII, σ. 767.

6. Βλ. τὸ ἄρθρο: Ἐλ. Ἐρυθρὸς Σταυρός, στὸν τόμο: Θεσσαλονίκη 1912-1962, [Θεσσαλονίκη 1962], σ. 363· ἐπίσης, Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Κυριῶν Θεσσαλονίκης, 100 χρόνια, 1873-1973. Ἀναμνηστικὸ λεύκωμα, [Θεσσαλοίνκη 1973], σ. 25· Ρούλας Παπαδημητρίου, Ἡ Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Κυριῶν, «Ἡώς», τχ. 63-65, (Ἀφιέρωμα α' Μακεδονίας), 1962, σ. 155.

όποιον είχον προστεθή 100 υλίναι, ή εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐλληνικοῦ Ἐօνθροῦ Σταυροῦ εἰδικῶς ἰδρυθὲν νοσοκομεῖον τῶν πυριταθῶν.

Τὸ κατώτερον προσωπικὸν τῶν κατασκηνώοεων τούτων ἐμισθοδοτεῖτο ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ἷτις ἐπίσης ἀνελάμβανε τὰς δαπάνας τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς τροφοδοσίας μέσον τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

Ἡ ἡμερησία μερὶς, ἷτις παρείχετο εἰς τὸν κατόικον τῶν κατασκηνώσεων, ἀπετελεῖτο ἐξ 60 γραμμαρίων ὀσπρίων, 150 γραμμαρίων ἄρτου, 30 γραμμαρίων ζαχαρίων, 7 γραμμαρίων καφέ, 10 γραμμαρίων ἄλατος, 30 γραμμαρίων ἔλαιον καὶ 820 γραμμ. ἔνδιανθράκων.

Ἡ μερὶς παρείχετο κατ’ ἀρχὰς δωρεὰν εἰς δλους ἀνεξαιρέτως, κατόπιν ὅμως ἐπεβλήθη πληρωμὴ 50 λεπτῶν κατὰ μερίδα εἰς τὰς οἰκογενείας ἐκείνας, αἵτινες είχον μέλη δυνάμενα νὰ ἐργασθῶσιν. Αἱ εἰσπράξεις ἐπεστρέφοντο εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Ἐπιτροπῆς.

Εἰς ἑκάστην κατασκήνωσιν εἰς ἐπιστάτης, διοριζόμενος ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς καὶ διατελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀγγλον ἀξιωματικοῦ ἐχρησίμευε σύνδεσμος μετὰ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας καὶ ὡς εἰσπράκτωρ. Ἐκάστη κατασκήνωσις εἶχε τὸ σχολεῖον της, συναγωγήν, πλυντήρια καὶ μαγειοεῖα ἐκστρατείας.

Ἡ γαλλικὴ κατασκήνωσις, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Camp Denain*¹, ὀφείλει τὴν ἕδραν της ἵδιως εἰς τὴν πρωτοβούλιαν τοῦ ταγματάρχου Ντεναιν, διευθυντοῦ τῆς Κεντρικῆς ἀποθήκης ὑγειονομικοῦ ὄλικον. Παρουσιάζοντα ὅφιν διλιγάτερον στρατιωτικὴν ὑπὸ τὰς ἀγγλικὰς κατασκηνώσεις, εἶναι ἵσως γραφικωτέρα χάρις εἰς τὴν ἐφενδετικότητα τοῦ ἕδραντοῦ αὐτῆς, ὅστις κατέφερε, διὰ τῆς χρησιμοποίησεως πεπαλαιωμένου ὄλικον καὶ διαφόρων προχείρων μέσων, νὰ κατασκευάσῃ μικρὰ μαγαζεῖα, παραπήγματα, κιόσκια κλπ. Ἡ ὑπηρεσία γίνεται ὑπὸ καθολικῶν καλογραιῶν² ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς δεσποινίδος Παλαμάρη³, ἷτις διηθύννει μετὰ μεγάλης ἀφοσίωσεως καὶ ἴκανοτήτης τὸ ἔργον τοῦτο.

Ἐν τέλει ἡ μικρὰ κατασκήνωσις τῆς Ἐνώσεως τῶν Γαλλίδων Κυριῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπολοχαγοῦ Laurent Vibert, μεθ’ οὗ συνεργάζοντο διάφοροι Γαλλίδες Κυρίαι τῆς Θεσσαλονίκης, παρέσχε στέγην καὶ περίθαλψιν ἐπὶ 10 μῆνας εἰς 100 περίπου οἰκογενείας.

σ. 10

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

“Οπως εἴπωμεν προηγουμένως, ἡ Διεύθυνσις θυμάτων πυρκαϊᾶς ὀργά-

1. Βλ. L. A b a s t a d o, ὁ.π., σ. 12.

2. Τοῦ Τάγματος τοῦ Ἀγίου Βικεντίου Παύλου, προσθέτει τὸ R a p o r t, σ. 11.

3. Βλ. L. A b a s t a d o, ὁ.π., σ. 12.

νωσε τὴν περίθαλψν τῶν πυριπαθῶν, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε τῇ βοηθείᾳ τῶν δαφόρων κοινοτικῶν καὶ ἴδιωτικῶν Σωματείων.

'Ο συνημμένος εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν ἀπολογισμὸς παρέχει γενικὴν εἰκόνα τῆς δράσεως αὐτῆς.

1. *'Ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀγορὰ καὶ διανομὴ τῶν τροφίμων τῆς πρώτης ἀνάγκης, οἷον ὁ ἀρτος, ἡ ὅρυζα, ἡ ζάχαρις καὶ ὁ καφές, καθ' ἥν στιγμὴν ὁ λαὸς συνήντα μεγάλας δυσκολίας, δπως προμηθεύεται ταῦτα εἰς τιμὴν τῆς διατιμήσεως. Πλὴν τῶν τροφίμων, τὰ ὅποια ἐπρομηθεύθη ἡ Διεύθυνσις μέσον Ἐπιμελητείας πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὰς κατασκηνώσεις, καὶ τὰ ὅποια διενεμήθησαν εἰς τοὺς ἐκεῖ πυριπαθεῖς ὑπὸ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν κατασκηνώσεων τούτων, ἡ Διεύθυνσις ἀνέλαβε καὶ τὴν χορηγείαν τροφίμων εἰς διάφορα πρατήρια, παρ' ὧν πυριπαθεῖς ἦδύναντο νὰ προμηθευθοῦν τὰ τρόφιμα ἐπὶ τῇ βάσει δελτίων.*

'Ιδιαιτέρας μνείας δικαιοῦται τὸ πρατήριον τῆς Τούμπας, οὗ ἡ κανονικὴ λειτουργία ὀφείλεται εἰς τὴν ἀδιάκοπον μέριμναν τῆς ἐριτίμου κυρίας Κατσελίδου ὑπὲρ τῶν πυριπαθῶν προσφύγων.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐδαπανήθησαν 949.496,25 δραχμαί, ἐξ ὧν αἱ 201.064,45 εἰσεπράχθησαν ὡς ἔσοδα.

2. *'Ηγοράσθησαν ἐπίσης ἐνδύματα, ἐφαπλώματα καὶ κλινοσκεπάσματα, ἀλλ' οὐχὶ εἰς μεγάλας ποσότητας, καθόσον τοιοῦτα εἰδὴ ἀπεστάλησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτροπῶν Ἀθηνῶν¹, Καΐδον, Ἀλεξανδρείας καὶ Λονδίνου, αἱ ὅποιαι, τῇ παρακλήσει τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης, ἀπέστειλαν εἰδὴ ἀντὶ χρημάτων. Συνεπῶς ἡ Διεύθυνσις προέβη εἰς τὴν ἀγορὰν εἰδῶν τινων πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀποστολῶν τοῦ ἔξωτεροιοῦ. Ποσὸν ἐκ δραχμῶν 306.332,60 ἐδαπανήθη διὰ τὸ κονδύλιον τοῦτο.*

3. *'Εχορηγήθησαν ἐπίσης μικρὰ χρηματικὰ βοηθήματα εἰς ἀπόρους πυριπαθεῖς. Πρὸς ἀποφυγὴν μεγάλου συνωστισμοῦ εἰς τὰ Γραφεῖα, ἐνεκρίθη προτιμώτερον, δπως ταῦτα μὴ διανεμηθῶσιν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς Διεύθυνσεως, σ. 11*

1. Έκτός ἀπὸ τὴν ἔρανικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Ἀθήνας (βλ. σ. 167, σημ. 1), συστήθηκε μὲ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Ἐμμ. Ρέπουλη μιὰ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ συλλογὴ εἰδῶν ἰματισμοῦ καὶ σκευῶν. Τὴν ἐπιτροπὴν ἀποτελοῦσαν οἱ κυρίες Ἐλένη Νεγρεπόντη, ὡς πρόεδρος, Λουΐζα Ριανκούρ, Βιργινία Ε. Μπενάκη, Ρωξάνη Καρατζᾶ, Σοφία Γ. Βικέλα, Εὐφροσύνη Καραπάνου, Σοφία Σχλήμιαν, Αἰκατερίνη Πασπάτη, Σοφία Π. Δαγκλῆ, Ἐλένη Ἀνδρ. Μιχαλακοπούλου, Ἰουλία Ζερβουδάκη, Ἰουλία Θ. Μηταράκη, Ἐλένη Ἀκριβοῦ, Μαρία Διαμαντοπούλου, Αἰκ. Μ. Καμάρα, Μ. Γ. Μαγγιώρου, Μαρία Ι. Κυριαζῆ, Ἀλεξ. Γ. Τσάτσου, Ἀνδρομάχη Λ. Μελᾶ, Μαρίνα Ι. Λάππα, Σμαράγδα Θ. Δημαρᾶ, Ἰωάννα Πετροκόκκινου, Θεοδώρα Δ. Τσάτσου, Ἐλένη Δαμαλᾶ, Σοφία Πανταζίδου, Ραλλοῦ Κυριακίδη, Λίνα Γ. Μανούση, Ἀλδα Δ. Τομπάζη-Μαυροκορδάτου, Ραλλοῦ Βλ. Μπένση καὶ Ὑπατία Α. Γρίβα, βλ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917)591-592.

ἀλλὰ διὰ τῆς Δημαρχίας, εἰς τὴν ὁποίαν κατεβλήθησαν 41.902,40 δραχμαὶ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον.

4. Ἡ Διεύθυνσις ἥλθεν ἐπίσης ἀρωγὸς εἰς τοὺς πυριπαθεῖς τεχνίτας, προμηθευθεῖσα διάφορα ἔργαλεῖα μέσω τοῦ ὑπονοματοῦ τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας διὰ ποσὸν 25.126 δραχμῶν. Ἡ διανομὴ ἐγένετο εἰς τοὺς μᾶλλους ἀπόρους τεχνίτας τῇ ὑποδείξει καὶ βοηθείᾳ τοῦ Ἐρ(γατικοῦ) Κέντρου. Ἀριθμός τις ραπτομηχανῶν παρεχωρήθη εἰς τὸ ἔργαστήμιον τὸ ὅποιον ἴδρυσεν ὁ Comte de Chabannes εἰς τὸ μικρὸν Καραμπονροῦ πρόδης παροχὴν ἔργασίας εἰς ἀπόρους πυριπαθεῖς κορασίδας ἀνεξαιρέτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος.

5. Πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος 1917-1918, μεγάλως ἀπησχόλησε τὴν Διεύθυνσιν τὸ ζήτημα τῆς καυσίμου ὕλης, τῆς ὅποιας ἡ ἔλλειψις κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἦτο λίαν αἰσθητή, καθόσον οἱ σιδηρόδρομοι ἐχρησιμοποιοῦντο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς διὰ στρατιωτικὰς μεταφοράς. Ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνάγκη, δπως παρασχεθῆ καύσιμος ὕλη δωρεὰν ἐπὶ τρίμηνον εἰς τὰς πολυναρθίμους πυριπαθεῖς οἰκογενείας, αἱ ὅποιαι ἐστεροῦντο τῶν μέσων, δπως προμηθευθῶσι ταύτην. Πρόδης τοῦτο κατηρτίσθη εἰδικὴ ὑποεπιτροπή, ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς κ.κ. Καζές. Μπενούζιλο καὶ Κύρτση, ἥτις ἀνέλαβε τὴν ἀγορὰν καὶ διανομὴν 500 χιλιάδων δικάδων ἔνταξις καὶ θρησκεύματος.

Ἡ ὑποεπιτροπὴ αὕτη προέβη εἰς τὴν μίσθωσιν ἀποθήκης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας, ἐκ τῆς ὅποιας ἐγένετο ἡ διανομὴ ἐπὶ τῇ βάσει δελτίων. Χάρων εἰς τὸ μέτρον τοῦτο, ἵσως τὸ μᾶλλον εὐεργετικὸν ἐξ δυσων ἔλαβεν ἡ Διεύθυνσις, ἐχορηγήθησαν κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον, Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον ἀνὰ 20-30 δικάδας κατὰ μῆνα δωρεὰν εἰς 6.950 οἰκογενείας, ἐξ ὧν αἱ 5.200 ίσραηλιτικαὶ, 880 ἑλληνικαὶ καὶ 870 μονσουλμανικαὶ. ቙ δαπάνη ἀνῆλθεν εἰς 200 χιλιάδας δραχμάς¹.

6. Ἡ Ἐπιτροπή, ἐπίσης ἀνέλαβε μέρος τῶν δαπανῶν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν καθαριότητα καὶ ἀπολύμανσιν τῶν συναγωγῶν καὶ λουτῶν κτιρίων, εἰς τὰ ὅποια ἐστεγάζοντο προσωρινῶς πυριπαθεῖς. Τὰς δαπάνας ἀνέλαβον ἐξ Ἰσραήλ ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ Δημαρχία.

Κατηρτίσθη ὑποεπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Δημάρχου κ. Ἀγγελάκη² πρόδης δργάνωσιν καὶ ἐπίβλεψιν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, ἥτις ἐνδιέφερε τὴν ὑγείαν δχι μόνον τῶν πυριπαθῶν ἀλλὰ καὶ δλοκλήρουν τῆς πόλεως. Ὁργανώθη τακτικὴ ὑπηρεσία ἀπολυμάνσεως τῶν συνοικισμῶν καὶ ἐξετελέσθησαν διάφορα μικρὰ τεχνικὰ ἔργα (κατασκευὴ ὑπονόμων, ἀποχωρητηρίων κλπ).

Ἡ Ἐπιτροπὴ κατέβαλεν εἰς τὴν Δημαρχίαν πρόδης τὸν σκοπὸν τοῦτον 100 χιλιάδας δραχμάς.

1. Δραχμὲς 201.247,90 στὸ R a p p o r t, σ. 14.

2. Ὁ γιατρὸς Κωνστ. Ἀγγελάκης διετέλεσε δῆμαρχος ἀπὸ τὶς 23-8-1916 μέχρι τὶς 2-11-1920, βλ. Π. Μπεσλεμέ, ὅ.π., σ. 93· Μανδυλάκη, ὅ.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

σ. 12

Οἱ ἔρανοι.

Οἱ πρῶτοι ἔρανοι συνελέγησαν ἐν Παλαιᾷ Ἑλλάδι. Τὸ δὲ ὀλικὸν ποσὸν τῶν ἔρανων τούτων, τῶν ἀποσταλέντων ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπῆς¹ πρὸς τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν Θεσσαλονίκης, ἀνῆλθεν εἰς 511.766,05 δραχμάς.

Οἱ ἔρανοι ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ, λόγῳ τῆς καταστάσεως, ἥρχισαν μόνον κατὰ τὸ 1918 καὶ ἀπέδωκαν 133.256,85 δραχμάς.

Διάφοροι ἄλλαι δωρεαὶ ἀνῆλθον εἰς 171.087,50 δραχμάς. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ποσῶν, τὰ ὅποια εἰσεπράχθησαν διὰ πάντας ἐν γένει τοὺς πυριπαθεῖς, ἡ Ἐπιτροπὴ Περιθάλψεως τῶν Ἰσραηλιτῶν πυριπαθῶν συνέλεξεν ἐκ διαφόρων πηγῶν ἔρανους ἀνερχομένους εἰς τὸ ποσὸν 626.600,50 δραχμῶν, αἱ ὅποιαι διετέθησαν ἀπ’ εὐθείας ὑπὸ τῆς εἰρημένης Ἐπιτροπῆς ἀνευ τῆς μεσολαβήσεως τῆς Διενθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

Σημαντικὰ ποσὰ προσέφερον αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Καΐρῳ Ἑλληνικαὶ καὶ Ἰσραηλιτικαὶ παροικίαι, ἐν δὲ Λονδίνῳ διενηγήθη δημόσιος ἔρανος ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Λόρδου Λημάρχου².

Κατὰ παράκλησιν τῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ συλλεγέντα ποσά διετέθησαν εἰς ἀγοράν ἐνδυμάτων καὶ σκεπασμάτων, λόγῳ τῆς σπάνιος τῶν εἰδῶν τούτων ἐν τῇ ἀγορᾷ Θεσσαλονίκης. Αἱ ἀποστολαὶ ἐξ Αἰγύπτου καὶ Λονδίνου ἀφίχθησαν λίαν προσκαίρως κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1917-1918.

Ἡ διανομὴ τῶν εἰδῶν τούτων ὠργανώθη κατὰ τὸν ἔξῆς τρόπον: Τὴν διανομὴν πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους καὶ Μονσουλμάνους πυριπαθεῖς ἀνέλαβεν ὁ Πατριωτικὸς Σύνδεσμος τῶν Ἑλληρίδων Κυριῶν, ἐν συνεργασίᾳ μετ’ Ἐπιτροπῆς

1. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐράνου στὴν Ἀθήνα συστήθηκε μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 16 Αὐγούστου 1917 καὶ ἀπαρτίσθηκε ἀπὸ τὸν προεδρεύοντα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὡς πρόεδρο, τοὺς δημάρχους τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, τὸ διοικητὴ τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, τοὺς διευθυντὲς τῶν Τραπεζῶν Ἀθηνῶν, Ἐμπορικῆς, Λαϊκῆς καὶ Ἰονικῆς, τὸ βουλευτὴ Χατζηλαζάρου, τὸν πρόεδρο τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου Ἀλέξ. Ἀναστασιάδη καὶ τοὺς Γ. Δρακούλη, Σταμ. Ἐμπειρίκο, Εὐστ. Λάμψα, Οθ. Σταθάτο, Κωνστ. Τσάτσο, Β. Βασιλειάδη, Δημ. Δασκαλάκη, Ἄντ. Παληό, Τζών Μάκ Δούαλ καὶ Α. Κωνσταντίνη, βλ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 592.

2. Ὑπῆρξαν καὶ ἀπ’ εὐθείας εἰσφορές, δπως τὰ ἐμβάσματα πρὸς τὸν μητροπολίτη Γεννάδιο τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου Ρότσιλδ καὶ τῶν Μονῶν τοῦ Ἀγίου Ὀρούς, 200 στερλινῶν καὶ 7.140 δραχμῶν ἀντίστοιχα, βλ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 498, 858, καθὼς καὶ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, ἐκ μέρους τῆς δροίας δι στρατηγὸς Sarrail προσέφερε 100.000 γαλλικὰ φράγκα στὴν Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα, 10.000 στὴ μουσουλμανική, 10.000 στὴν Ἑλληνική, 20.000 στὴν Ἔνωση τῶν Παλαιῶν Μαθητῶν τῆς Alliance Israélique Universelle καὶ 5.000 σὲ πυροπαθεῖς Γάλλους ὑπηκόους, βλ. L. A b a s t a d o, δ.π., σ. 9· J. N e h a m a, δ.π., σ. 764 κ.ε.

ἐκ Μουσουλμανίδων Κυριῶν, διορισθείσης ὑπὸ τῆς Ἰσλαμικῆς Κοινότητος. Αἱ Κυρίαι περιῆλθον ἀπάσας τὰς συνοικίας καὶ διένειμον δελτία, τὰ δποῖα παρουσιάζοντο πρὸς ἔξόφλησιν εἰς τὴν κεντρικὴν ἀποθήκην ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

- σ. 13** Ἡ Ἐπιτροπὴ περιθάλψεως τῶν Ισραηλιτῶν πυριπαθῶν ἀνέλαβε τὴν διανομὴν εἰς τοὺς Ισραηλίτας, δργανώσασα πρὸς τοῦτο εἰδικὴν ἀποθήκην εἰς τὴν σχολὴν Ἀλλατίνη. Διενεμήθησαν εἴδη ἀξιας μέχρι 850.000 δραχμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Τέλος.

"*Ηδη παρῆλθεν ἔτος ἀφ' ὅτου ἐγένετο ἡ πνοκαϊά, καίτοι δὲ ἀνεκονφίσθησαν δπωσοῦν τὰ δυστυχῆ θύματα τῆς θεομηνίας, ἐναπολείπεται ἀκόμη πολὺ νὰ γίνῃ. Τὸ μᾶλλον ἐπεῖγον ζήτημα εἶναι τὸ τῆς στεγάσεως, καθόσον, μολονότι ἐστεγάσθη ἀρκετὸς ἀριθμὸς οἰκογενειῶν εἰς τὰ παραπήγματα, τὰ ἀποπερατωθέντα κατὰ τὸ 1917, ἀλλαι τόσαι οἰκογένειαι παραμένουν ἀκόμη εἰς ἀνθυγεινὰ ὑπόγεια ἡ εἰς προχείρους κρύπτας ὑπὸ τὰ ἐρείπια. Εντυχῶς ἡ Ἐπιτροπὴ διαθέτει ἀκόμη ἀρκετὰ ποσὰ ἵνα ἔλθῃ ἀρωγὸς εἰς τὰς οἰκογενείας ταύτας μέχρις ὅτου εὑρεθοῦν καὶ δι' αὐτὰς κατάλληλα καταλύματα. Θὰ γίνονται πάλιν διανομαὶ ἔνλανθράκων κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐὰν δχι δωρεάν, τοῦλάχιστον εἰς λίαν εὐθυνὴν τιμήν. Ἐπίσης θὰ λειτουργήσουν φραμακεῖα δωρεάν εἰς τοὺς κυρωτέρους συνοικισμούς.*

Μόλις περατωθῇ ὁ νέος συνοικισμὸς τοῦ Βαρδαρίου, ὅπερ ἐλπίζεται, διτι θὰ γίνῃ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, θὰ διαληθῇ ἡ κατασκήνωσις Ντενοίν, ὅπου παραμένουν ἀκόμη ἀρκετὰ οἰκογένειαι ὑπὸ σκηνάς.

Ἐπίσης ἐλπίζεται, διτι θὰ ἐπέλθῃ συνεννόησις μετὰ τῶν συμμαχικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν πρὸς παροχὴν ἀριθμοῦ τινος νοσοκομείων, ἐν οἷς θὴ στεγασθοῦν οἰκογένειαι.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τότε θὰ δυνηθῇ νὰ καταθέσῃ τὴν ἐντολὴν μὲ τὴν πεποίθησιν, διτι χάρις εἰς τὴν στενὴν συνεργασίαν τῶν διαφόρων στοιχείων, ἔξετέλεσε τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τοὺς πυριπαθεῖς συμπολίτας της.

*En Θεσσαλονίκη, τῇ 1/14 Φεβρουαρίου 1919

A. A. ΠΑΛΛΗΣ

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

σ. 14-15

*Επιτροπῆς συλλογῆς ἐράνων ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς πυρκαϊᾶς Θεσσαλονίκης
ἀπὸ 22 Αὐγούστου 1917 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1918.

ΕΣΟΔΑ	Δρ. Λ.
*Ἐρανοὶ	816.110,40
Εἰσπράξεις ἐνοικίων	2.231.—
Εἰσπράξεις Συσσιτίου	201.064,45
*Ἐπιτροφὴ χρημάτων	1.596,30
Τόκοι λογαριασμῶν Τραπέζης Ἀθηνῶν	8.197,90
*Ἐπιχορήγησις τῆς Κυβερνήσεως	1.249.871,60
Σύνολον	<u>2.279.071,65</u>

ΕΞΟΔΑ	Δρ. Λ.
*Ἐπισκεναὶ καὶ τεχνικὰ ἔργα	47.217,05
Γραφικὴ ὅλη καὶ μικρὰ (λοιπὰ) ἔξοδα	22.017.—
Μισθοὶ καὶ ἐπιμίσθια ὑπαλλήλων	101.867,30
Μεταφορικὰ καὶ ἀχθοφορικά	54.678,35
*Ἐπιχορηγήσεις εἰς Σωματεῖα	22.536,45
*Ἀσφάλειαι ἐμπορευμάτων	636,59
*Ἀποζημιώσεις εἰς ἐφημερίδας καὶ συντάκτας	20.975.—
*Ἀγορὰ καὶ ἐπισκενὴ ἐπίπλων	14.534,95
Δαπάναι αὐτοκινήτου	4.746,58
*Ἀποζημιώσεις διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν	36.952,50
Δημοσιεύσεις ἐφημερίδων	2.997,30
Θέρμανσις καὶ φωτισμὸς	3.102,20
*Ιατρικὴ περίθαλψις	39.823,25
*Ἐργαλεῖα καὶ μηχαναὶ	25.125,65
*Ἀγορὰ ἴματισμοῦ καὶ ἐφαπλωμάτων	306.332,60
Χορηματικὰ βοηθήματα	41.902,40
*Ἀγορὰ ἔνταθμάκων	201.247,90
*Ἀγορὰ ἄριον καὶ τροφίμων	919.196,25
Δαπάναι κατασκηνώσεων	165.666,40
*Οδοιπορικὴ καὶ ἀποζημιώσεις	30.006,50
Προκαταβολαὶ ἐπὶ ἀποδόσει λογαριασμοῦ	113.037.—
*Υπόλοιπον λογαριασμοῦ Β' παρὰ τῇ Τραπέζῃ Ἀθηνῶν	74.172,35
Σύνολον	<u>2.279.071,65</u>

<i>Ἐνεκρίθη</i>	<i>Ἐξηλέγχθη</i>	<i>Ο Λογιστὴς</i>
<i>Ἡ Ὑποεπιτροπὴ</i>	<i>Ο Ἐλεγκτὴς</i>	<i>Σ. Ἐμπέογλου</i>
<i>Γκαζές</i>	<i>K. Κοσμίδης</i>	
<i>A. Μπενούζιλιο</i>	<i>Λογιστὴς Νομαρχίας</i>	
<i>A. Μακρῆς</i>	<i>Θεσ/νίκης</i>	
<i>I. Χωραῖος</i>		

ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

RÉSUMÉ

Charalambos K. Papastathis, Un rapport au sujet de l'incendie de Thessaloniki en 1917 et du secours fourni aux sinistrés.

Le grand incendie de Thessaloniki survenu en août 1917 avait détruit complètement la plus grande partie des anciens quartiers de la ville. Plus de 70.000 habitants sur un total de 270.000 étaient restés sans fait ou avaient été ruinés. Les plus grands dégâts avaient été subis par les Juifs.

L'état, quoiqu'en période de guerre, avait fourni aux sinistrés un secours généreux; les armées alliées installées à Thessaloniki et ses environs avaient fait de leur mieux, ainsi que plusieurs particuliers et communautés helléniques et juives de l'étranger.

En dehors des désastres fâcheux, Thessaloniki a ressenti d'autres conséquences à la suite de l'incendie: 1) Le gouvernement a procédé à l'élaboration d'un nouveau plan de la ville, qui, s'il avait été respecté rigoureusement, aurait fait de Thessaloniki une ville fonctionnellement moderne; 2) Depuis cette date a commencé le départ de plusieurs de ses habitants, Juifs, Hellènes, Turcs et de diverses autres nationalités vers de nouveaux foyers.

Le rapport publié ici avait été rédigé en février 1919 par le Secrétaire Général de l'Administration Générale de Macédoine A. A. Pallis, ancien directeur de la Direction des Sinistrés de l'Incendie, et avait été soumis au Gouverneur Général de la Macédoine An. Adosidis. L'auteur du mémoire s'occupe des causes qui auraient provoqué l'incendie et son étendue, ainsi que des mesures prises pour secourir les sinistrés.

Le texte du rapport de A. A. Pallis est publié annoté par l'A. et précédé d'une brève introduction qui comporte des données sur l'incendie, les mesures prises pour les sinistrés, et l'élaboration du nouveau plan de la ville.